

Liljana Lesznickova

A felszólítás kifejezőeszközeinek magyar - bolgár összevető vizsgálata

A felszólítás logikai kategória, amely az egyes nyelvekben különböző nyelvi formákban jelenik meg.

A jelenlegi dolgozat vizsgálódási köre a magyar és a bolgár felszólítás nyelvi kifejezőeszközeire terjedt ki. Feladatul tűztem ki, hogy a magyar nyelvi rendszerből kiindulva meghatározzam, miféle módon lehet felszólítást kifejezni, továbbá, hogy felkutassam ezek bolgár ekvivalenseit, és végül megkíséreljem azoknak a törvényeszerűségeknek kontrasztív megfogalmazását, amelyek mind a magyar, mind a bolgár nyelvben az említett eszközök használatát szabályozzák.

Az összevetés tárgyát tehát két eltérő nyelvcsaládba tartozó nyelv egyik közös jelensége képezi.

A szóbanforgó problémakör kontrasztív vizsgálata nyelvi és beszédbeli szinten történik, hogy jól elkülönüljön a magyar és a bolgár nyelv kifejezőeszközeinek szimmetriája és aszimmetriája a felszólító jelentés visszaadásában.

Munkámban a nyelveleírásnak a „funkcióból a formába” elvén alapuló koncepciójából indulok ki, ami lehetővé teszi, hogy kimutassuk a grammatika és a lexika, a morfológia és a szintaxis, a grammatika és a kontextus kölcsönhatásának törvényszerűségeiben rejlő eszközöket a felszólítás formális kifejezésére.

A felszólító kifejezőeszközök tárgyalása folyamán azonban gyakran lépek túl az említett vizsgálódási sémán, és az ellentétes irányú, ti. a „formából a funkcióba” elemzéshez folyamodom, mivel a funkcionális grammatikai leírás e két irányának együttes alkalmazásával lehet legjobban elkülöníteni és megvilágítani a felszólítás szemantikai és grammatikai jellemzőit. A funkcionális megközelítést összekapcsolom a kommunikatív-pragmatikaival.

A pragmatikai szint bevonása a vizsgálatba nemcsak a hagyományos grammatika és az újabb nyelvészeti elméletek szintézisére való törekvésekből adódik, hanem abból a megfontolásból is, hogy figyelembevétele nélkül nem lehetne világosan rámutatni az egyes felszólító mondatok közötti szemantikai eltérésekre, azokra a különbségekre, amelyek hasonló jelentéssel rendelkező nyelvi formák között figyelhetők meg.

Számot vetek a kifejezőeszközök stilisztikai sajátosságaival is, vagyis azzal a szférával, amelyben a felszólító szerkezetek funkcionálnak, mert nem beszélhe-

tünk ekvivalenciáról, ha a célnyelvi szerkezet stílusértéke és kifejezőereje nem felel meg a forrásnyelvi szerkezetnek.

A különböző megközelítési módok megengedik azon nyelvi „repertoár” feltárását, amely a magyar és a bolgár nyelvben az akaratnyilvánítás kifejezését szolgálja.

A dolgozat célkitűzéseinek eléréséhez magyarról bolgárra, illetőleg bolgárról magyarra fordított szépirodalmi művekből merítettem példamondatokat. Az összevetést 862 mondatból álló korpuszon végeztem. Egyazon mondat eredeti és fordított szövegben való elemzésének az az előnye, hogy teljesen azonos kontextusban szembesítjük a magyar és a bolgár nyelv idevágó kifejezőeszközeit. A probléma kontrasztív módon való felderítése több haszonnal is járhat.

A magyar-bolgár egybevető elemzésnek lehet mind elméleti, mind gyakorlati értéke. A vizsgálat során nemcsak egy kétnyelvi szabályrendszer tárul fel, amely a nyelvek közötti szabályszerű megfeleléseket, illetve eltéréseket mutatja, hanem a vizsgált nyelvekről külön-külön is többet tudhatunk meg, mint az egynyelvi vizsgálokás esetén, hiszen bizonyított tény, hogy az adott nyelv természetét, jellemzőit jobban, mélyebben megismerhetjük, ha egy másik nyelv prizmján keresztül nézzük.

A jelenlegi egybevető nyelvvizsgálat eredményei elsősorban két gyakorlati területen alkalmazhatók: a fordítási gyakorlatban és a nyelvoktatásban.

Mínthogy a fordításra vonatkozó ismeretek nyelvi megalapozásában a kontrasztív vizsgálatnak döntő súlya van, a dolgozat következtetései, melyek közel állnak a fordításeméleti kutatásokhoz, éppen a fordítás gyakorlatában alkalmazhatók a legközvetlenebbül. Ezenkívül az összevető elemzés segítséget nyújthat arra is, hogy a szándékolt mondanivalónknak legjobban megfelelő mondatszerkezetet válasszuk ki.

Minden nyelvnek megvannak a sajátos hagyományokon alapuló mondatszerkezetei, ezért a mondatstruktúra rögtön jelzi az idegenszerűséget, s így kiváló eszköze lehet a nyelvművelésnek.

A magyar és a bolgár felszólítás kifejezőmódjának tanulmányozása a stílusárynyalatok figyelembevételével jól használható az oktatásban is, mert nemcsak ismereteket nyújt, hanem hozzájárul a helyes és szép kifejezés képességének fejlesztéséhez is.

A felszólítás nyelvtudományi fogalmáról. A probléma kezelésmódja

A felszólítást különböző szempontokból közelíthetjük meg.

Morfológiai szinten a felszólítás elvileg a felszólító mód általános jelentésével azonosítható, azaz ennek funkciójaként tekinthető. A nyelvészeti irodalomban az imperativusz jelentésbeli tárgyalása során a felszólítást ennek szemantikai jegyeként szokták emlegetni a címzett közvetlen vagy közvetett felhívása, valamint a jövő-jelen idejű perspektíva mellett.

Szintaktikai szinten a felszólítást a felszólító mondatok funkcionálásával hozzák kapcsolatba. A felszólítás tehát mondattani kategóriaként is kezelhető.

A felszólítás szorosan összefügg a nyelv kommunikatív-pragmatikai funkciójával, vagyis pragmatikai fogalomnak tekinthetjük. Ilyen viszonylatban a beszélő megnyilatkozási szándékaként jön szóba. A beszédaktus-elmélet¹ hívei a felszólítást beszédtehtként értelmezik, a direktívumok (utasító megnyilatkozások) közé sorolják. A felszólítás önmagában véve direktívum, amelynek célja az extralingvisztikai realitás megváltoztatása beszédcselekvések révén. (ld. Searle, 1976. IV; Wunderlich 1976. 417.) Ennek az elképzelésnek kiindulópontja a mondat típus és a beszédaktus típusa közötti megkülönböztetés. A megnyilatkozások illokúciós erejének² vizsgálata folyamán kiderült, (ld. Searle, 1976. IV; Wunderlich 1976.), hogy egy mondatfajta különböző beszédaktus-típusok kifejezésére szolgálhat, illetve különböző funkciójú lehet. (Az **Esik az eső** mondat például elhangzásának körülményeitől s szövegkontextustól függően lehet állítás, figyelmeztetés: „**Ne vezess gyorsan!**” vagy felszólítás „**Vidd magaddal az esernyőt!**”) Ugyanakkor egy beszédaktus különféle mondatformát ölthet. Így a felszólítás nemcsak felszólító, hanem kérdő és kijelentő mondatban is kifejezésre juthat. Ha valakit rá akarunk venni, hogy csukja be az ablakot, ezt nemcsak közvetlen felszólítással tehetjük: **Csukd be az ablakot!**, hanem különböző kerülőtutak segítségével is: **Becsukná az ablakot?**; **Szeretném, ha becsukná az ablakot.**; **Be fogod csukni az ablakot!**; **Hídeg van.**

Mint látható, a felszólítás különböző jelenségeket takar. Munkámban a felszólításnak akaratsnyilvánításként való értelmezéséből indulok ki. A felszólítás a beszélő akarata arra, hogy a hallgatóság vagy közvetve egy harmadik személy tegyen meg valamit, viselkedjen egy bizonyos módon azért, hogy a beszélő megnyilatkozásának propozicionális tartalma ténnyé válhasson.

Функционалис megközelítés. A felszólítás szemantikája tekintettel a kommunikációra is

Tartalmi tekintetben a beszélő akarata irányulhat:

a) a cselekvés megkezdésére:

/Orczy meglökte:/

- Gyere már ... (M. Zs., 136)

- Хайде идвай вече! (114)

- Момчета, хайде (Й.Й., 21)

- Legények! Rajta csak! (179)

- (Чичо Митуш тури в ръцете на Митка тънка пръчица, която държеше, и каза:) -

Хайде, подкарвай сега, Викай: ръй, ръй! (Й.Й. 225)

- Na, most eridj, hajtsd őket. Kiabálj: ne, te, ne!

- Василе! Хайде бе, гълъбче, начевай! (Й.Й. 82)

- Vaszil! Rajta, galambocskám, fogj bele! (95)

b) a cselekvés folytatására anélkül, hogy a cselekvés lefolyásának jellege megváltozna:

- No, olvass csak tovább! (M. Zs. , 80)

- Хайде, четете по-нататък (66)

- Е, защо спря бе, продължавай! (Р. Константинов, 90)

- Miért álltál meg, folytasd! (109)

- Работете си, нищо, аз пак ще затворя. (А. К. 58)

- Dolgozzon csak, ne zavartassa magát, csukom is be menten. (59)

c) a cselekvés jellegének minőségi változtatására:

(В един интервал на мъртва тишина откъм коридора се зачу една страшна глъчка: чу се грубо тропане на обуца - като че водеха подкован кон, - чуха се гласове:) По-полека! (А.К. 35)

Csendesebben! (25)

- Стой! Недей бърза! (А. К. , 104)

- Állj, állj! Lassan a testtel! (128)

d) az akart cselekvés (állapot) teljes megnyilvánulására:

- Akkor most énekelj te is! (S. F. 248)

- А сега попей и ти (111)

- Я налей още по една мастика. (А. К. 114)

- Tölts még nekünk egy pohárral! (145)

e) a cselekvés abbahagyására:

/Gimesi azonban úgy összevissza karmolta Szegedit, hogy annak vértett az arca. Akkor Barta Imre a padokon átvette magát, s szétlódította őket/

- **Ne te már!** - mondta (M. Zs. 169)

- **Стига вече де!** - извика им той (139)

f) arra, hogy a hallgató ne akadályozza a cselekvés elvégzését a beszélő vagy egy másik személy által (permisszív felszólítás) :

- **Нека барем да пие и той малко вода.** (116)

- **Hadd igyon legalább egy kis vizet.** (151)

- **Нека се поизприкаже човекът, пари не пека я?** (A. K. 62)

- **Hadd mondja ki a jóember, ami a bögyiben van, nem kerül az pénzbe!** (67)

g) térbelileg konkrét irányú cselekvésre:

- **Хайде сега, момчета, напред!** (И тръгнаха ...) (A. K. 120)

- **Rajta fiúk, előre!** /És elindultak.../ (151)

- **Ott menjen be, balra!** - mutatott a bal oldali ajtóra. (M. Zs. , 63)

- **Влезте там, вляво.** (52)

h) tárgy felé irányuló cselekvésre:

- **Дай ми хляб!** - извика гърбавото (Й.Й., 317)

- **Adj kenyeret!** (103)

- **Oszd ki a dolgozatokat!** (M. Zs. 138)

- **Раздай домашните!** (115)

Kommunikatív viszonylatban a felszólítás rendszerint két partnert tételez fel, akik közül az egyik - a felszólító, akit grammatikailag nem fejezünk ki - a másikat bizonyos cselekvésre akarja rábírni.

Referenciális szinten a felszólításban realizálódik a beszélő és az igei cselekvés címzettje közötti viszony, amely specifikus kommunikatív magatartásra készíti a felszólítottat. A viszony a következő sémával írható körül:

$N_1 V_1 N_2 - N_2 V_2$ N_1 - beszélő

V_1 - beszédcselekvés

V_2 - elvégzendő cselekvés

N_2 - címzett

Szignifikatív szinten ennek megfelelő formája:

$S_1 V_1 O - S_2 V_2$ S - subjektum

O - objektum

Könnyen belátható, hogy a beszélő és a címzett különböző pozíciókban állnak a felszólítást illetően. A beszélőhöz - aki egyben a felszólító jellegű beszéd-cselekvés szubjektuma is - kapcsolódik a felszólítás motívuma és kifejezése, a felszólítotthoz viszont - aki az akarati ráhatás tárgya és egyben az elvégzendő cselekvés alanya is - a felszólítás megértése és végrehajtása. A felszólítás ezen általános képlete a felszólító megnyilatkozásban telik meg tartalommal. A felszólító mondat kimondásakor, ahogy sokan megemlítették (L. pl. Ницолова, 1984. 129; Бельскнй, 1953. 87-88) a beszélő a következő „műveleteket” végzi el:

- utal az elvégzendő cselekvésre: ez az N_2V_2 (illetve S_2V_2) sémának beszédbeli realizációja és explicite megvan a felszólító megnyilatkozásban az akart cselekvés megnevezése révén;

- felhívja a hallgatót (illetve egy harmadik személyt) a cselekvés végrehajtására. Ezt a mozzanatot, amely $N_1V_1N_2$, illetve S_1V_1O sémának a megfelelője, a felszólító megnyilatkozás többnyire impliciten tartalmazza.

A felszólító megnyilatkozás explicit és implicit része egy mélystruktúra felszíni megnyilvánulásaként oly összefüggésben van egymással, mint a dictum és a modus. A felszólító megnyilatkozás modus-át, azaz a beszélő akarati viszonyulását, egyes esetekben ki lehet fejteni lexikális elemek, a kontextus, az intonáció, stb. révén, mint a továbbiakban látni fogjuk.

Az eddigi megfigyelések alapján meg tudjuk fogalmazni a felszólítás invariáns szemantikai jegyeit. Melyek ezek?

- Akarati ráhatás, egy tényállás létrehozásának okozása.

- A beszélő kívánsága, hogy a cselekvés megvalósuljon, minthogy nemcsak szükségesnek, hanem egyben kívántnak is tekinti, függetlenül attól, hogy a saját vagy a felszólított érdekei szempontjából kívánatos lenne a cselekvés elvégzése.

- Az apellálás, a címzethez való közvetlen vagy közvetett (harmadik személy általi) felhívás. A felszólítás ezen szemantikai jegyének következtében létrejön a beszélő kapcsolata a felszólítottal, aki egyrészt az akaratnyilvánítás tárgyát képezi, másrészt az akart cselekvés alanyát.

- A jövőre való vonatkoztatás: időbeli viszonylatban a felszólítás értelemszerűen csak beálló cselekvésre vonatkozhat, melyet a felszólítottnak el kell végeznie, vagy közvetlenül a beszélés ideje után vagy a közelebbi vagy távolabbi jövőben.

- **Állj meg te!** (S. F. 28) odaérthető „most, ebben a pillanatban”

- **Я ce спри!** (17)

- **Eredj el hozzájuk ma délután.** (M. Zs. 97)

- **Иди след обяд у тях.** (81)

(- Слушай - продължаваше Рада, - да се ожениш, че да има кой да те кърпи.) - **Е, хайде, вземи ме ти!** - каза Шибил (Й.Й., 236)

- **Nos, gyere hát te hozzám feleségül!** (68)

Ahhoz, hogy a felszólítás valóban érvényesüljön, nyilvánvalóan bizonyos feltételek megléte szükséges. (Erre már sok nyelvész utalt /ld. Conrad, 350-352; Ницолова, 26/). A beszélőnek valóban kívánnia kell e megfelelő cselekvés elvégzését, indokoltnak kell tartania a cselekvést; a hallgatónak képesnek és hajlandónak kell lennie a cselekvés teljesítésére.

Kézenfekvőnek tűnik a következtetés, hogy a felszólítás érvényesüléséhez szükséges feltételek közül egyesek szemantikai, míg mások pragmatikai természetűek.

A felszólítás kommunikatív-szemantikai megközelítéskor meg kell említeni a felszólító és a felszólított közti viszony jellegének jelentőségét is, hiszen szoros összefüggésben van vele a felszólító megnyilatkozás értelmezése.

A beszélő és a címzett közötti viszonyok két fő típusra oszthatók - szociális jellegűekre és emocionális-expresszívекre. Az első típusnál olyan viszonyok jönnek számba, melyek a partnerek szociális érintkezését tükrözik. Olyanokra gondolok, mint társadalmi pozíció, tekintély, ismeretségi fok stb. Tehát nyelven kívüli, szituatív tényezők határozzák meg e viszonyokat, ezért ritkán lehet őket kifejtteni a mondatban. Figyelembevételükkel azonban meg tudjuk állapítani, hogy a formailag kérdésnek megfelelő felszólító megnyilatkozás valójában határozottabb, erősebb jellegű felszólítást érzékeltet a szociális alárendeltség következtében. Pl. tanár a diákoknak: „Csöndet kérek, csöndet kérek.” (M. Zs. 100) A második típusba olyan viszonyokat sorolhatunk, amelyek vagy a beszélő lélektani állapotát tükrözik, vagy pedig a hallgatóval szembeni magatartását. Az effajta viszonyokat a felszólító megnyilatkozás rendszerint explicite tartalmazza.

”Maradj itt, fiacskám - szólt a nagybátyja kimondhatatlan szeretettel.” (M. Zs. 303)

- **Стой тук, момченцето ми - каза вуйчо му с нежност.** (245)

Чу се писклив и зъл женски вик: - Млъкни дъртако проклети! (Й.Й., 189)

Mérges asszonyi zsörtölődés, kiabálás ütötte meg a fületem! Hallgass! Hallgass már, átkozott öreg bolond! (164)

Напразно го подканваше настойчиво и нежно: - Яж, Балкан, яж, братко! (Й.Й., 98)

Hiába szölongatta, biztatta kedveskedve! - Nesze, Balkán, egyél, öreg fickó! (202)

Miután tisztáztuk a felszólítás fogalmát kommunikatív-szemantikai szempontból, érdemes megvizsgálni, mely nyelvi elemek jöhetnek szóba kifejező eszközként.

Formális megközelítés

1. A felszólító funkciót kifejező nyelvi elemek

Az akaratnyilvánítás egyetemes érvényű nyelvi univerzálé. Az egyes nyelvek azonban különféle módon fejezik ki a felszólítás tartalmi jegyeit és árnyalatait.

A felszólítás kifejezésére szolgáló kelléktár strukturális alapját különböző nyelvszintekhez tartozó egységek képezik, melyek közös szemantikai funkciójuknál fogva egyesülve megalkotják a felszólítás funkcionális-szemantikai mezejét.³

A mezőbe sorolható eszközök különböző lingvisztikai státussal, használati gyakorisággal és specializálódási fokkal bírnak. Egyesek közülük központi helyet foglalnak el, míg mások a mező peremén vannak.

A felszólítás funkcionális-szemantikai mezejének magvát azok a felszólító mondatok képezik, amelyeknek állítmánya felszólító módú igealak.

Az imperatívuszi felszólító mondatok központi helye a következőképpen magyarázható meg: az ilyen szerkezetű felszólító mondat legjobban és legegységelműbben fejezi ki a felszólítás jegyeit; a legelterjedtebb és leghabzószabályszerűbb eszköz a felszólítás kifejezésére; nem függ a kontextustól; a felszólítás különböző jelentésárnyalatait is képes tükrözni.

1.1. A felszólítás kelléktára a magyar nyelvben

A felszólítás funkcionális-szemantikai mezejének összetevői a magyar nyelvben a következők:

- a felszólító módú igealak állító vagy tagadó formában:

Eredj ki a szobából! (M. Zs. 149)

Ne hozza már zavarba! (M. Zs. 121)

- kijelentő módú, jelen vagy jövő idejű igealak, akár állító formában, akár kérdő formában:

Most, te **fogsz** helyette **ugrani**! (M. Zs. 180)

Elhallgatsz végre? (S. F. 257)

Te **nem eszel**, fiacskám? (M. Zs. 73.)

- feltételes módú, jelen idejű, állító vagy tagadó kérdő igealakok:

A lábodat **nem mosnád meg?** (M. Zs. 61)
Megismételnéd, amit most mondtál? (S. F. 311)

- *hadd* módosítószó:

Hadd szedjenek, amit találnak. (S. F. 288)

- a főnévi igenév:

Megállni! És közelebb egymáshoz! (S. F. 406)

- *kell* + főnévi igenév:

Nem kell félni, öreg! (S. F. 278)

- felszólító performatívumok⁴:

Kérlek, gyere ki! (M. Zs. 110)

Azt kérem, hogy gyere ki.

**Figyelmeztetek, hogy becsületesen és lelkiismeretesen felelj, mert most éle-
tedről és halálodról van szó.** (M. Zs. 294)

- ige nélküli szerkezetek, indulatszavak:

Ki a sorból! (M. Zs. 181)

Kuss! (S. F. 269)

Közelebb! Közelebb egymáshoz! (S. F. 406)

Na, csak figyelmesen mindent! (S. F. 269)

Félre az osztozkodással, elég! (M. Zs. 166)

Ezen kívül kifejezhet felszólító értékeket a szórend, a nyomaték és a hanglejtés is :

Megállj te, Mihály! (S. F. 71)

Állj meg, lelkeadta jóember! (102)

A szintaktikai szerkezet és az intonáció nagyon fontos szerepet játszanak a fel-
szólító megnyilatkozások megformálásában. A határozószavak, a főnevek, a je-
lentő módú igealakok használatosak felszólító funkcióban éppen az egytagúság
szintaktikai modellje és a hanglejtés folytán:

Mit akarsz? - **Vizet.**

Vizet! - gyorsan!

Az intonáció formában önti a megnyilatkozást kommunikatív tekintetben, lehe-
tővé teszi megértését kijelentésként vagy felszólításként:

1.2. A felszólítás kifejezőeszközei a bolgár nyelvben

- a felszólító mód szintetikus alakjai: egyes és többes szám, 2. személyű ige-
alak:

- Е, **млъкни** сега! (A. K. 130)

- Млъкнете бе, хора! (А. К. 130)
- analitikus felszólító módú alakok: módosítószóból + személyragos igealakból állnak:

Повече ракия да им давам! (А. К., 112)

Недей ме прекъсва. (А. К., 93)

Нека вляза пак в затвора. (Й.Й., 80)

Стига се прозява като куче! (А. К. 356)

- kijelentő módú igealakok (jelen vagy jövő időben) :

Ти, Гуньо, ще напишеш уводната статия! (А. К. 135)

Утре, пропеят ли петли, тръгвам! (Й.Й., 356)

- ige nélküli szerkezetek: nominális, adverbális, interjekcionális:

Чер пипер! - командува бай Ганьо (А. К., 72)

По-скоро! (Й.Й., 201)

Шш... Стой мирно! (А. К. 40)

- modális igék, mint: *трябва, може, няма*:

Трябва да разбереш едно нещо! (И.В., 122)

Да те няма тука! Приказки да няма! (Й.Й., 356)

(- Моля ти се мъничко да надникна и аз) - **Не може!; Няма, няма на конака!** Тук да се мвърши всичкото! (И.В., 134)

- felszólító performatívumok:

Съветвам ви, господа избиратели, да не се мамите по хубавите им думи. (А. К., 110)

Настоявам да се върнете!

Заповядвам ти да тръгнеш веднага!

J. Pencsev, aki megvizsgálta az alaphanglejtési formákat a bolgár nyelvben, arra a következtetésre jutott, hogy a hanglejtésnek elsősorban jelentés-megkülönböztető szerepe van, ami három szinten nyilvánul meg:

1) A mondat tartalma, különösen azonos lexikális-grammatikai felépítésű mondatok esetén;

2) A mondat szemantikai árnyalata;

3) A mondat stilisztikai-emocionális árnyalatai. (Id. Пенчев, 1980, 49)

Pl. **Да не идва Иван?; Да не идва Иван!**

Összegzésképpen megállapíthatjuk, hogy a felszólítás funkcionális-szemantikai mezeje a bolgár és a magyar nyelvben egészében véve hasonló szerkezetű és tartalmú; benne különböző nyelvi szintekhez tartozó elemek szerepelnek:

a) morfológiai: igemód

- b) morfológiai-lexikális: módbeli segédigék
- c) lexikális-szintaktikai: módosítószók
- d) fonológiai-szintaktikai: az intonáció.

Ezekben belül csak a felszólító mód a felszólítás domináns és adekvát kifejezőeszköze, a többi elem perifériális helyet foglal el, mivel viszonylag kisebb a szemantikai terheltségük, ami megmagyarázza kisebb használati körüket is. A legtöbb elem számára a felszólítás kifejezése másodlagos funkció. Így pl. a **kell, szabad, lehet**, illetve трябва, бива, може modális igék a szükségszerű és lehetséges mezején dominálnak, a felszólítás funkcionális-szemantikai mezején másodlagosak - parancs, engedélyadás, kérés árnyalatú felszólítás kifejezésére szolgálnak.

Magán a felszólító módon belül az egyes igealakok szereplése különböző. A felszólítás specifikumának megfelelően a felszólító módú igealak többnyire 2. személyű E/T számú, illetve 3. személyű, ha a cselekvés végrehajtója nem azonos a hallgatóval. Ezzel szemben az E/1. személyű felszólító módú igealak perifériális helyet foglal el, minthogy jelentése csak részben fedi a felszólítás jegyeit: nem veszi célba a cselekvés végrehajtásának okozását, a beszélő saját magához intézett felhívását sem fejezi ki.

E/1. személyű igealak esetén a beszélő tulajdonképpen azt a kívánságát fejezi ki, hogy önmaga végezze el a cselekvést, és másnak a beleegyezését kéri. (Hadd nézzem meg! Hadd menjek én!)

A felszólítás funkcionális-szemantikai mezejének összetevői összességükben biztosítják a nyelvi (strukturális) változatosságot az akaratnyilvánítás kifejezése esetén. A külső (beszédbeli) változatosságot viszont szociális és szituatív tényezők szabják meg. Pl. a kommunikáció helyzete (hivatalos, bizalmas), a beszélőpartnerrek közötti viszony (alárendelő, mellérendelő, semleges).

A felsorolt kifejezőeszközök mind a magyarban, mind a bolgárban a felszólítás általános jelentésének szemantikai variánsai között oszlanak meg, és a hangletétre, a beszédhelyzetre és a szövegösszefüggésre támaszkodva ekvivalens elemekből álló sorokat alkotnak azonos vagy hasonló jelentések kifejezésére. Szintaktikailag ezek különböző formájú mondatokat képviselnek.

2. A szintaktikai szerkezetek ekvivalenciája a magyar és a bolgár nyelvben

2.1. A felszólítás direkt⁵ kifejezésére szolgáló szintaktikai szerkezetek

2.1.1. A felszólító mondat felszólító módú állítmánnyal

A felszólítás megszokásosabb kifejezésformája az imperativus, minthogy ez az egyetlen igealak, mely direkt jelentésben felhívó funkciót tölt be.

A magyar nyelv felszólító módja és a bolgár imperativusa között bizonyos azonosságok vannak. Így pl. mindkét nyelvben képezhetünk az egyes és többes szám 2. személyben azonos funkciójú fonémasorokat:

írj - írjatok

пиши - пишете

Minthogy a kijelentő módhoz viszonyítva (írsz - írtok; пишеш - пишете) azonos oppozíciók állnak fel, írj - írjatok; пиши - пишете, állíthatjuk, hogy szemantikailag ekvivalens formákról van szó⁶. Ha azonban megvizsgáljuk a magyar felszólító mód és a bolgár imperativus teljes disztribúcióját, szembetűnik, hogy néhány lényeges eltérés van a két nyelv között:

- A magyar felszólító mód teljes paradigmával rendelkezik mindkét szám, mindhárom személyben; a bolgár imperativus ezzel szemben nem.

- A magyar felszólító mód függő mondatban is állhat, a bolgár imperativus ezzel szemben nem. (Megparancsolom, hogy menj el!) - ellenben: Заповядвам ти да отидеш. (Заповядвам ти да отивай).

- Az imperativusszal párhuzamosan a bolgár nyelvben összetett (körülírt) felszólító jelentésű igealakok használatosak, melyek az imperativuséhoz képest teljes paradigmával rendelkeznek. Második személyben az egyszerű (szintetikus) és az összetett (analitikus) alakok versenyeznek egymással. Alkalmazásukat stilisztikai és szemantikai tényezők határozzák meg⁷.

Az azonosság tehát csak részleges: az interlingvális oppozíciós pár kijelentő és felszólító módja nem azonos, mivel a módok disztribúciója eltér egymástól. Az egyes módokon belül a személyek disztribúciója is eltér egymástól. A részleges azonosság a potenciális interferencia⁸ egyik forrása.

A magyar felszólító mód kettős (Verseghy F., 1979. 246-247): felszólító, amely megköveteli, hogy valami történjék, és tiltó, amely nem engedi, hogy valami megtörténjék.

Ennek következtében az imperativusi felszólító mondat is kétféle - állító tartalmú és tagadó tartalmú.

A tiltó mondat különbözik a többi tagadó mondatfajától abban a tekintetben, hogy benne a tagadó operátor hatókörébe nem tartozik maga az akaratnyilvánítás, hanem az igével fogalmazott cselekvés vagy állapot. Kijelentő mondat esetén a tagadás vagy a mondat egész tartalmára vonatkozik ("Nem tudok olyan szépen énekelni") (S. F. 249) - ilyenkor teljes tagadást kifejező mondatról beszélünk, vagy pedig annak csak egy részére ("Nem ilyennek gondoltam" S. F. 234) - részleges tagadást kifejező mondat. Ezzel szemben a felszólító mondat csak részleges tagadást fejezhet ki, azaz a tagadás egyedül és kizárólag a cselekvésre (annak abbahagyására vagy el nem végzésére) vonatkozhat, minthogy az akaratni ráhatás elválaszthatatlan tulajdonsága mind az állító, mind a tagadó felszólító mondatnak, csak hogy tiltás esetén egy tagadó tartalmú tényállásra vonatkozik. A tiltás a magyar nyelvben **ne** vagy **se** tiltó módosítószóval jut kifejezésre:

Ne félj, semmitől! (S. F. 276)

No, **ne legyél** olyan alamuszi. (M. Zs. 130)

Te **se állj** az én utamba! (S. F. 112)

A bolgár nyelvben a tiltás kifejezőeszközei nagy változatosságot mutatnak és néhány sajátossággal rendelkeznek: **He** + imperatívuszi igealak: **He бойте се бе, хора!** (Й.Й., 315)

Az ige csak folyamatos (imperfektív) lehet.

He + összetett felszólító módú igealak.

Az ige lehet folyamatos vagy befejezett (perfektív):

Да не забравиш датуриш и „фаталния за българския народ”. (А. К., 134)

Нищо да не му правата на туй дете! Ни косьм да **не падне** от главата му! (Й.Й., 330)

A befejezett negatív összetett igealak azonban nem tiltást, hanem figyelmeztetést fejez ki, ezért csak akkor használható a magyar **ne** tiltószoos szerkezet megfelelőjeként, amikor a szövegkörnyezetből, a beszédhelyzetből világossá válik, hogy a tiltó mondat szemantikai tekintetben figyelmeztetést juttat kifejezésre. Pl. (Itt van egy levél. Vidd el a Doroghy lánynak) **De fel ne bontsd**, kutyaházi, mert megírom Géza bátyádnak! (M. Zs. 129)

... Но да **не го отвориш**, хубостнико, че ще пиша на вуйчо ти Гейза! (107)

Ha a magyar tiltó mondat nem figyelmeztető árnyalatú, más ekvivalens kere-sendő a lehetségesek közül:

Ne ostobáskodj! (M. Zs. 173)

Не се закачай! (142)

Lódulj, ne lópd az időt! (M. Zs. 280)

Марш тогава и да не си губиш времето! (227)

Недей (те) + ige E/3 személyű befejezett múlt idejű alakja:

Недей ме прекъсва! (A. K., 93.)

Ne szakíts félbe! (112)

Недей + analitikus felszólító igealak (недей + да + jelen idejű igealak) :

Я недей да се кахърим! (A. K., 144)

Emiatt ugyan **ne főjön** a fejed! (185)

Стига + befejezett múlt idejű (aorisztoszi) vagy elbeszélő múlt idejű (perfectumi) igealakból álló szerkezet.

Az ige csak folyamatos lehet aorisztoszi igealak esetén:

Стига чете! Стига спа! Стига писа!

Ez az összetett tagadó alak akkor alkalmazható, amikor a beszélő a cselekvés végrehajtásának megszüntetését követeli. Fordítási reflexiói különfélék, mivel a magyarban nem létezik külön grammatikai eszköz a cselekvés megszüntetésének kifejezésére. Ilyen funkcióban tiltó igealakot használnak vagy pedig lexikális elemeket.

Pl.: **Стига си чел! Стига чете!**

Ne olvass tovább!; Hagyd abba az olvasást!; Ne olvass már!

Стига си се кикотил, бе! (A. K., 92)

Eleget röhögtél, hallod-e! (111)

Стига, господа! (A. K., 91)

Elég volt, urak! (111)

Мале, стига си плашила с турци децата (Ив. Разов, 9)

Ne beszélj így, anyám, nem szabad a gyerekeket a törökkel ijeszteni. (11)

A tiltás egy különleges kifejezőeszköze az E/1. személyű tiltó igealak. Többet ilyet **ne tapasztaljak**, hogy előőrsöket küldtök ki. (M. Zs. 138) .

Да не съм видял друг път, че изпацате съгледвачи. (114)

Itt az az érdekes, hogy formai szempontból a beszélő azonos a cselekvés végrehajtójával, ti. a beszélő magához intézi a tiltást, az ige jelentése pedig olyan, hogy a tiltás valójában a hallgatóra (vagy harmadik személyre) vonatkozik. A beszélő nem akarja, hogy a hallgató által elvégzett cselekvés máskor is megtörténjen. a nyilatkozat tehát tiltást implikál, anélkül, hogy tiltást fejtene ki. Implicit (sugallt) jelentése:

”Előőrsöket többet nem küldjete ki.”

illetve: „Друг път не изпращайте съгледвачи.”

A példák, amelyek ilyen jellegű tiltást tartalmaznak, azt mutatják, hogy e funkcióban szemantikailag főleg a percipiendi (pl. hall, lát, megtud, tapasztal, illetve - чуя, видя, разбира, науча, установя) csoportjába tartozó igék találhatóak.

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy a magyar tiltó szerkezet bolgár megfelelője kétféle alak: a tagadó imperatívuszi igealak és a körülírt tagadó igealak. Közöttük finom jelentéstani és hangulati különbségek mutatkoznak meg, melyek alkalmassá teszik a kétféle alakot különböző felszólító árnyalatok megérettetésére. A körülírt alakok kisebb fokú követelést jelölnek, és ezért gyengébb tiltás, tanácsolás, rábeszélés kifejezésére használják őket. (vö. Стойков, Ст. 1968, 163)

Az egyes alakok alkalmazása stilisztikailag is determinálva van. A tagadó imperatívuszi igealak minden stílusban használható, az analitikus viszont - inkább csak a bizalmas tárgyalási beszédben.

A tiltás kifejezésének sajátosságaira különös tekintettel kell lenni fordítás során - hiszen az ekvivalencia csak akkor lehet teljes, ha a fordítás az eredeti szöveghez hasonló értelmi, érzelmi és stilisztikai összhatást kelt.

Visszatérve a felszólító megnyilatkozás két részére, illetve a dictumra és a modusra, meg kell mondanunk, hogy az imperatívuszi felszólító mondat esetén csak a dictum van kifejezve explicite, míg a modus (illetve a beszélő viszonyulása a cselekvéshez) rejtve marad - a felszólító módjel jelzi a beszélő akarati attitűdjét.

A modus explikálása lexikai elemek révén történik:

pl. felszólító performatívumokkal, melyek az akarati ráhatás jellegét konkretizálják:

- **Фújjátok! Azt parancsolom!** (S. F. 132)

- **Свирете бе! Аз ви заповядвам!** (59)

- **А бе бай Михале, я иди, моля ти се, около тезгяха.** (Й.Й., 98)

- **Figyelj csak, baj Mihál, eriggy már oda, kérlek alássan, a pulthoz.** (121)

Vagy olyan igékkel történik, melyek általánosan adják vissza a kauzáció (előidézés) szemantikáját, s egyben hangsúlyozva a felszólítás címzethez irányultságát.

Захарчо, на тебе говоря, я ела! (Й.Й., 200)

Zaharcso, ide gyere, neked mondom! (20)

2.1.2. Főnévi igeneves felszólító mondat

Effajta felszólító funkciójú mondat szerkezet a magyar nyelvben figyelhető meg, ahol a főnévi igenév magában is előfordul erősebb felszólításként.⁹

Pár lépéssel hátrább maradt az előírásosnál és úgy szólt rájuk:

- **Megállni!** (S. F. 406)

- **Стои!** (136)

A főnévi igenév személytelenségénél és időtlenségénél fogva alkalmas általános érvényű felhívás, parancs kifejezésére. Gyakran funkcionál utasításként, katonai parancsként és vezényszóként.

Pl. Beszállni!; Lépésben indulni!; Futni!; Felzárkózni!; Füre lépni tilos!; Az ajtónak támaszkodni tilos!

Mivel a bolgár nyelvben a főnévi igenév mint grammatikai kategória kiveszett a használatból, a magyar főnévi igeneves felszólítás megfelelője általában felszólító módú igealak vagy igenélküli felszólító mondat szerkezet:

Спете!; Стой!; Бегом!; Марш!; Ходом!; Сгъсти се!; Не гази тревата!

2.2. A felszólítás indirekt kifejezése

Szintaktikai szerkezetek, amelyek közvetve, más mondatformán keresztül fejezik ki a felszólítást

A nyelvben számos konvencionálizált nyelvi forma van bizonyos beszédcselekvések megvalósítására. Ezek szintaktikailag strukturált mondatok, melyeknek jelentése alkotóelemeik jelentéséből épül fel. Így a felszólítás legfontosabb konvencionális eszköze a felszólító mód használata, a kérdő szerkezet konvencionális jelentése pedig az információkérés.

Minden nyelvben vannak azonban olyan esetek, amelyekben valamely formát konvencionális értékétől eltérően használnak. Tisztán leíró nyelvtani szempontból az indirekt felszólítás legfeltűnőbb vonása, hogy a mondatok bizonyos kiváltani szándékolt hatásra konvencionálizálódott nyelvtani módja „átkódolódik” s például a kérdés valójában nem információkérés, a kijelentés nem csupán tények állítása.

2.2.1. Felkiáltó mondat felszólító funkcióban¹⁰

Formai tekintetben a felszólító funkciójú felkiáltó mondatnak változatai a következők.

2.2.1.1. Kijelentő módú állítmányt tartalmazó mondat

Ilyenkor fontos szerephez jut az intonáció és a kontextus. Hiszen a mondat tulajdonképpen a jövőben bekövetkezendő tényeknek a nyomatékos rögzítése, és csak a kérlelhetetlen akaratot kifejező hanglejtés, valamint a beszédhelyzet teszi parancs értékűvé. Az irreális cselekvést reálisnak bemutatva a kijelentő módú igealak révén, a beszélő arra utal, hogy előre is biztos akaratának megtörténte felől. A kijelentő mód felszólító értelmű használatáról tehát azt mondhatjuk, hogy grammatikai expresszivitás - grammatikai jelentések átvitelén alapul.

A kijelentő módú igealak jelen vagy jövő idejű lehet:

Te már csak itt **maradsz még**, hallod, nem még a többi után! (S. F. 149)

Ezt **le fogod fordítani** a jövő órára kifogástalanul...

Ez nem elég: dolgozatot **fogsz ebből csinálni**. (M. Zs. 141)

... **Ще ми го преведеш** за следния час без грешка...

Това не е достатъчно: **ще направиш** от него домашна работа (117)

A jövő idő az a szemantikai terület, amelyen a felszólító módú és a kijelentő módú igealakok érintkezésbe lépnek egymással. A két alak olyan cselekvést jelöl, melynek meg kell történnie (imperatívuszi igealak esetén) vagy pedig meg fog történni (kijelentő módú igealak esetén) a beszélés ideje után. Ez lehetővé teszi a kijelentő módú jövő vagy jövő értelmű jelen idejű igealakok besorolását a felszólítás mezejébe.

2.2.1.2. Módbeli segédige (kell, szabad) + (személyragos) főnévi igenév

Bizonyos szituációkban a **(nem/kell, /nem/szabad** + főnévi igenévből álló mondat szerkezetek is kifejezhetnek felszólítást.

Nem kell kínozni a gyereket! - mondta az igazgató (M. Zs. 311)

Не емъчете детето! - рече директорът. (251)

Meg kell vizsgálni minden ládát! - ordította, ahogy a torkán kifért. (M. Zs. 50.)

Проверете всички сандъци! - крещеше, колкото му глас държи. (43)

Egy ilyen kis eminensnek **nem szabad** ám **elveszteni** a fejét! (A kis Nyilas ebben igazat adott az elnök úrnak) (M. Zs. 70.)

Един малък отличник **не бива да се самозабравя!** (58)

Ezek a szerkezetek rendszerint az objektív (törvény, előírás, vagy szabályrendszerből adódó) szükségszerűség specifikus kifejezőeszközei, de néha felszólítás, ti.

szubjektív szükségesség kifejezésére is alkalmazhatók. Ilyenkor a szükségesség a beszélő partnerek közötti hierarchikus viszonyok eredménye.

E predikatív szerkezetek bolgár megfelelője az egyszerű felszólító módú állítmány vagy az összetett igei állítmány, melynek struktúrája módbeli segédige (тря бва, следва, бива, няма) + да + alapige (teljes értékű ige).

2.2.2. Kérdő mondat felszólító funkcióban

A felszólító funkciójú kérdő mondat sajátosságát az adja meg, hogy formája szerint a kérdő mondatoknak egy sajátos, az intonáció által megkülönböztetett alkalmazási módja, funkciója szerint pedig a felszólító mondatoknak egy sajátos fajtája: a felszólítás olyan szemantikai variánsait fejezi ki, melyek közvetítésére a felszólító mondat nem alkalmas. (vö. Károly s. 1964. 84)

Felszólítás kifejezésére azonban nem használható akármilyen kérdő mondat, hanem csak olyan, amely lehetővé teszi, hogy a szituáció révén felszólításnak értsék. Ez pedig csak akkor lehetséges, amikor a kérdő mondat olyan beszédhelyzetben hangzik el, mely a felszólítás érvényesülésének már megemlített feltételeinek felel meg. Tehát a kérdés --> felszólítás funkcióváltás érvényesül mindig, amikor a beszélő vagy a hallgatónak a cselekvésre vonatkozó képességére kérdez rá:

Be tudnád csukni az ablakot?

vagy a cselekvés szükségességére, indokoltságára:

Nem kellene becsukni az ablakot?

vagy pedig magára a jövőbeni cselekvésre:

Be fogod csukni az ablakot?

Ezekben az esetekben bár formailag mégis feleletadásra hívja fel a hallgatót, a kérdező feleletet váró magatartása csak látszólagos, mert tulajdonképpen tetterre - a kérdésben megnevezett cselekvés végrehajtására - szólítja fel partnerét, azokra a körülményekre kérdezve, amelyek a közvetlen felszólítás érvényességéhez szükségesek lennének, hiszen értelmetlennek tűnik csupán információ megszerzésének céljából megkérdezni a hallgatótól azt, hogy van-e lehetősége, képes-e, hajlandó-e valamilyen cselekvés elvégzésére.

Pl.: **Можеш ли свари едно кафе?** (И.В., 164)

Főznél egy kávé? (174)

A felszólításként funkcionáló kérdő mondat többnyire megfelelő jelentésű (cselekvést jelentő) igealakot igényel. Egyes esetekben a birtoklást kifejező igék kérdő használata is felszólításként működik, de csak akkor, ha valamilyen átruházható, elidegeníthető, s gyakran el is idegenített dolog birtoklásáról van szó:

(Ijedten nézett a pajtására, annak semmi jót nem ígért az arca, már biztos, hogy festéket akar.)

- **Van festéked?** (M. Zs. 11)

- **Имаш ли боя?** (12)

Ellenben: **Neked nincs testvéred?** (M. Zs. 65)

Нямаш ли брат? (56)

Ezenkívül információt inkább kiegészítendő kérdéssel kérünk, míg akciót inkább eldöntendő kérdéssel.

Az igealak a felszólító funkciójú kérdő mondatban bármilyen módú lehet. Az igemód megfelelő megválasztása hozzájárulhat különböző felszólító árnyalatok kifejezéséhez. Így pl. a jelentő módú igealak kifejezi általában a fokozott érzelmi állapotot tükröző erős parancsot:

- **Még mindig nem állsz fel, te haszontalan?** (M. Zs. 214)

- **Няма ли да се дикнеш вече, бе немирнико?** (175)

Míg a feltételes módú igealak enyhítheti a felszólítás élet, s a kérést gyenge, szerény formába burkolhatja:

- **Elvállalnád te egy gyereknek a tanítását?** (M. Zs. 97)

- **Съгласен ли си да учиш едно дете?** (81)

Vannak olyan mondatok, melyekben az igemód dönti el, hogy egyszerűen csak kérdeziünk-e, vagy pedig a cselekvés szándéka, illetve felszólításos árnyalat is beolvad a kérdésbe.

Holnap mit csinálunk?

Holnap mit csináljunk?

A kérdésre adott válasz nyílt felszólítást tartalmaz.

Pl. **Menjél a könyvtárba!**

Kérdésével a kérdező, mintha maga idézné elő a felszólítást.

- **Hozzak reggelit, szobafőnök úr?**

- **Ördögöt reggelit, menjen az orvoshoz, öltözzön fel jól, és menjen el kilenc órákor.** Majd reggeliért **lemegy Csicsó.** (M. Zs. 47)

- **Да ви донесса ли закуска, господин отговорник?**

- **По дяволите закуската, вървете на лекар! Облечете се добре и идете в девет часа. За закуска ще слезе Чичо.** (41)

A megvizsgált példaszövegekben előforduló, szintaktikailag kérdés formájú felszólítások elemzése arra enged következtetni, hogy akciókérdéseknél valamivel több az udvariassági formula, a tagadó megfogalmazás és a feltételes mód használata.

Szemantikai tekintetben a felszólító funkciójú kérdő mondatok többnyire udvarias felszólítás, kérés kifejezésére használhatók, de néha fenyegető parancs jelentését is közvetíthetik.

A kérdő formájú felszólítás éppen attól udvarias, hogy olyan feltételekre kérdezzünk rá, melyekről tudjuk, hogy fennállnak. Az udvariasság alapja tehát az, hogy a partnernek elvileg módja van a felszólítás visszautasítására: a forma elsődleges értéke révén tagadhatja valamely, a felszólítás érvényesüléséhez szükséges feltétel meglétét, például azt, hogy képes a cselekvés elvégzésére.

Pl. El tudnád hozni a könyvet?

A mondat implicit jelentése „**Hozd el a könyvet!**” Kérdő formában fogalmazva a kívánságát, a beszélő elvileg lehetőséget ad a hallgatónak a kitérésre, visszautasításra. Ezt bizonyítja a kétféle lehetséges válasz is, mely különböző interpretációknak felel meg:

Jó, elhozom.;

Hogyne tudnám! (Miért ne tudnám? ; Én ne tudnám?)

Éppen a kiütadás hiánya miatt van az, hogy bizonyos indirekt felszólítások viszont nagyon erősek, durvák. Ilyen pl. a hallgató képességének állítása - hiszen ennek meglétét csak ő döntheti el. (Te tudsz hozni egy könyvet!)

Legudvariasabbnak tekinthető a feltételes módú állítmányt tartalmazó kérdő mondat. De mivel ezeket a kérdő mondatokat a bolgár nyelvben inkább könyvnyelvi jellegűnek tartják, helyettük a mindennapi beszédben szélesben elterjedt - szociális korlátozás nélkül a **мога / може** módbeli segédigéből álló **ли** - kérdő mondat.

vö. Би ли бил съгласен да учиш едно дете?; Съгласен ли си да учиш едно дете?; Наемаш ли се да учиш...?; Би ли се наел да...?; Млжеш ли учиш едно дете?

- **Nem mehetnénk?** (S. F. 229)

- **Няма ли да тръгваме?** (104)

vö. Не бихме ли могли да тръгваме?; Не можем ли да тръгваме?

Meg kell említenünk azonban, hogy a felszólítás udvarias jellege nem vezethető vissza magára a kérdő formájú megfogalmazásra, hanem inkább arra, amire kérdezzünk. Ezért van az, hogy a kérdő mondat erősebb árnyalatú felszólítást is képes kifejezni.

Mit futkározol itt hiába? (M. Zs. 24)

Какво си се разтичал, бре? (23)

Ще млъкнеш ли най-сетне? (A. K., 93)

Elhallgatsz már végre? (112)

Első személy egyes vagy többes számú felszólító módú állítmányt tartalmazó kérdő mondatok főleg bizonytalan, nem nagyon nyomatékos ajánlás kifejezésére szolgálnak.

Pl. Szálljunk fel?

Няма ли се качваме?

- Да отидем да обядваме, а? - **Къде да обядваме?** (А.К., 26)

- No, menjünk ebédelni? - **Hol együnk?** (10)

2.2.3. Kijelentő mondat felszólító funkcióban

Néha egy lexikális elem - performatív ige - jelzi, hogy felszólító funkciójú mondatról van szó. A lexéma közvetítésével a mondat indirekt módon kifejezi a felszólítás valamelyik szemantikai variánsát. A mondatfajta ilyenkor mintegy megnevezi magát, minthogy a performatívum kvázi-kommentárként kapcsolódik hozzá és explicite és egyértelműen határozza meg a mondat illokúciós erejét. Ugyanakkor szintaktikailag kijelentő mondatformát ölt.

Ezen kijelentő mondatok sajátossága abban áll, hogy a performatívum szemantikájának megfelelően, a felszólítás valamelyik válfaját jelölik, nem pedig általánosan a felszólítást.

Моля ви се да приказвате по-полека! (А. К., 36)

Кérem, hogy halkabban beszéljen! (25)

Предупреждавам те да си опичаш акъла! (А. К., 97)

Arra figyelmeztetek, hogy eszednél legyél! (120)

A főmondatbeli ige - a felszólító performatívum, mely a mondat modusát explicálja, megnevezi a felszólítás típusát. A felszólítás tartalmát a függő felszólító mondat fejezi ki. (A magyar nyelvben maga az ige is felszólító módú, a болгарban ezzel szemben csak jelen idejű, kijelentő módú lehet).

Prileszky Csilla „A felszólító módú mellékmondatok néhány kérdéséről „ című tanulmányában (P. Cs. , NytudÉrt. 83. 473-475) rámutat arra, hogy ebben a mondatfajta típusban tulajdonképpen egy valóságos verbális felszólítás tevődik át mellékmondattá a bevezető, idéző főmondat révén.

Ennek következtében a függő felszólításban megőrződik az egyszerű igekötős ige fordított szórendje.

Pl. Моля Ви да походатайствате да му приеми общата, както приеми от същия материал на един евреин (А.К., 156)

Arra kérem Kegyelmedet, járja ki neki, hogy elfogadják a cipőket, ahogy ugyanebből a materiából egy zsidónak is elfogadták (204) .

Figyelmet keltő tény, hogy függetlenül attól, hogy a főmondatbeli ige önmagában hordoz-e valamiféle felszólításjegyet (parancsol, kér, biztat, akar, könyörög, stb.) vagy közömbös jelentésű (mond, szól, kiált) az összetett mondat akkor tekinthető felszólításnak, ha „a mellékmondat önmagában és az egész mondat funkciója tekintetében is felszólító”. (vö. Molnár I., 1968. 21.), tehát ha az összetett mondat egészének illokuciós jelentése felszólítás.

Ilyen jellegű indirekt felszólítás a magyar nyelvben egyszerű mondatformát is ölthet. **Kérem, hogy halkabban beszéljen. Kérem halkabban beszélni.**

Ez a transzformáció lehetetlen a bolgár nyelvben, analitikus jellegének, még pontosabban, az infinitívusz eltűnésének és a да- szerkezettel való helyettesítésének következtében.

2.2.4. Egyedi indirekt felszólítások

Egyes nyelvészek pl. Labov H., Gordon D., Lakaff G., valamint Brown E. és Levinson K. munkái alapján tudjuk, hogy vannak mind bizonyos rendszert követő, egyetemesen érvényesülő közvetett felszólítások, mind egyediek, melyek előfeltévesen, ismertségen stb. alapulnak. Az egyedi indirekt felszólítás a szűkebb, tágabb és extralingvális kontextus segítségével valósul meg. A megnyilatkozás a résztvevők egyedi értelmezése alapján nyer felszólító értéket. A beszélő szándéka rejtett, és csak a konkrét szituáció teszi egyértelművé. Hiszen egy tény megállapítása, bármely kívánság vagy vágy említése is használható felszólításként megfelelő kontextusban.

Pl.:(- Mit akarsz?)

- **Tanár úr, kérem, még nem tetszett beírni a hiányzókat.** (M. Zs. 161)

Odaértendő: Írja be a hiányzókat!

... - **Още не сте вписали отсъствията, господин учителю!** (134)

- **Тук не е беглишки чаир да си пасете конете!** - вика им той. (Й.Й., 292)

- **Ez itt nem a közlegelő, hogy a lovaitokat legeltessétek!** - kiálltotta nekik. „Ne legeltessétek itt a lovaitokat”¹

Ezek a mondatok azért funkcionálhatnak felszólításként, mert olyan tényállás fogalmazódik meg bennük, amely megfelelő szituációban kimondva, a felszólítás indítóokává válhat.

Az egyedi érvényű, indirekt formáknál az univerzális esetekkel szemben mindig arról van szó, hogy a beszélő a hallgatótól elvárja, hogy valamilyen hézagot töltsön ki a szándékolt jelentés és a szó szerinti jelentés között külön interpretációs munkával. Ehhez, amellelt, hogy mond valamit, ami nem felszólítás, valamilyen utalást kell tennie arra is - gesztusokkal, hanghordozással stb. -, hogy amit mond, azt nem vagy nemcsak szó szerint kell értelmezni. Az univerzális közvetett felszólításoknál viszont erre a külön értelmező erőfeszítésre nincs szükség, s így utalásra, külön felhívásra sem, a forma másodlagos, nem szó szerinti értelme konvencionálizálódott.

2.3. A felszólítás kifejezése ige nélküli mondatok révén

Az ilyen mondatok használata a társalgási stílusban megszokott, mindennapi jelenség. A megértést nem zavarják, mert egyrészt a beszédbeli összefüggés, másrészt a helyzet, amelyben elhangzanak, félreérthetetlenné teszi őket. Leggyakoribb formái a következők:

2.3.1. Ellipszisek, kihagyásos szerkezetek

A felszólító módú állítmány rendszerint odaérthető. Ahogy a magyarban, úgy a bolgárban is a határozott felszólításnak megszokásosabb kifejező eszköze a felszólító módú igealak. Egyes igék szemantikájuknál és stilisztikai színezetükénél fogva, a szigorú felszólítás kifejezésére specializálódnak. Ide tartoznak pl. olyan igék, amelyek a beszédpartnerek közötti kapcsolat megszüntetését jelölik: **takarodj, hordd el magad, tűnj el, pusztulj** (innen), **(el) kotródj**, stb., valamint mozgással, beszéléssel vagy konkrét cselekvéssel kapcsolatos igék is.

A bolgár nyelvben is vannak hasonló emocionális-expresszív színezetű igék, melyek szigorú, sőt durva parancs értékmutatójává válnak: **пръждосвай се, махай се, разкарай се, измитай се, метлосвай се...**

Szedd a lábad és menj a dolgodra innen! (S. F. 242.)

Обирай си крушите, чуваш ли! (108) (Szó szerint: 'Разкарай се и си гледай работа!')

Hordd el magad! (S. F. 242)

Махай се! (108)

No, pukkad meg .. pukkancs! (M. Zs. 255.)

Пръждосвай се тогаваю хлапак! (208)

Fogd be a szád! (M. Zs. 255.)

Затваряй си устата! (34)

Ne járjon a szád! (S. F. 275.)

Млък бе! (123)

Плюскайте, аз плащам. (A. K., 119)

Vedeljetek, én állom. (151)

A mai magyar nyelvben nem használatos, de a népnyelvben és a régi nyelvben gyakori a felszólító módnak egy megszűnő **-sza/sze** szócskával való nyomatékosítás:

Nézdsze meg magad! Monddsza meg az igazságot!

Az irodalomban még többször találkozunk vele, rendszerint csak tárgyas ragozású E/2. személyű igealaknál:

Kezet a padra! (tegyetek) kiáltotta a tanár. (M. Zs. 145)

(Сложете) **Ръцете на чина!** - изкомандува учителят. (144)

(Menjetek, forduljatok be) **Jobbra, bitangok!** - kiáltott rájuk az őr! (S. F. 418.)

(Вървете, завийте) **Надясно, негодници!** - смъра ги конвойта. (141)

(Дай/те!) **Сол!** - командува бай Гано (A. K. 72)

Sót! (adjál) - ragancsolja (80)

(Донеси) **От старото две кила, скоро!** (A. K. 151)

(Hozzál) **Az óborból két litert, de íziben!** (195)

Az elmaradt állítmány helyett a magyar mondatban néha „nesze”¹¹ „tessék, vedd el” található.

/Тízperчен Orczy elment, s vett két kiflit. Az egyiket ette, a másikat odahozta neki!/- **Nesze.** (M. Zs. 84)

- **Вземи!** (70)

/Тöltött egy pohár vizet. Odahozta Nyilasnak./

- **Nesze, igyál!** (M. Zs. 93)

- **На, пий!** (76)

Hasonló funkcióban a bolgár nyelvben **на, хайде, стига** módosító szó fordul elő.

/Раздадох им вече бюлетините/. **Хайде сега в училището.** (A. K., 123)

- **Menjünk most az iskolába, gyerünk!** (157.)

- **На и на тебе, хайде.** (A. K. 38)

- Na, itt van egy, **fogjad!** (28.)

- **Стига, господа!** (A. K., 91)

- **Elég volt, urak!** (111.)
- **Хайде сега!** - командува бай Ганьо. (А. К., 111)
- **Na akkor ne!** - kommandíroz baj Ganjo. (183.)
- **На ти я,** като е твоя! (Й.Й., 230)
- **Nesze, vidd innen,** ha a tiéd! (143.)

A magyarban némely főnévi igeneves szerkezetek is tulajdonképpeni felszólító ige - pl. *gyere, menj* vagy a *kell* ige - elmaradásával ellipsziszeknek foghatók fel.
Pl.:

Gyerekek, ebédelni!

Gyerekek, gyertek ebédelni!"

Fiúk, dolgozni!

"Fiúk, kezdjétek /menjétek dolgozni!"

A kihagyásos felszólító mondat szoros összefüggésben van a kontextussal és a beszédhelyzettel. Így pl. a beszédhelyzettől függően **Тук!** jelenthet: **Стой тук!** vagy **'Ела тук!** Ennek megfelelően a magyar ekvivalense **Itt!**, illetve **Ide!** lesz.

- **Тук!** - нареди капитанът (Й.Й., 353)
- **Jöjjön csak ide!** - intézkedett a kapitány (78.)

2.3.2. Tagolatlan mondatok

2.3.2.1. Felszólító funkciójú indulatszavak

Akadnak olyan felszólító mondatok, melyek pontosabban körülhatárolt helyzetekben hallhatók csak. Nem az alkalmi körülményektől független belső helyzetben - a beszélő érzelmeihez, szándékaihoz, a beszélő és a hallgató személyi, társadalmi kapcsolatához kötött, hanem éppen ellenkezőleg, az alkalmi helyzethez, a külső körülményekhez. Az érzéskifejező és felhívó szerepen kívül önmagukban semmilyen közlést nem tartalmaznak. Ide tartoznak a bizalmas köznyelvi használatban előforduló akaratkifejező mondatértékű indulat- és tiltószók. **Csitt! Pszt! Kuss! Ne!** illetve **Пет!; Шт!; Сус!; Млък!...**

Pl.- **Шш...** Ради бога, по-тихо приказвайте! (А. К., 36)

- **Pszt!** Az isten szerelmére, csöndesebben beszéljen! (26.)

- **Csitt, csitt, csitt** - mondta Orczy, s mindenkire átragadt az ijedtsége és némán ültek. (M. Zs. 137)

- **Шт, шт, шт!** - изсъска Орци... (114)

Ezek az erősebben konceptualizált indulatszók szinonimasorokban illeszkedhetnek más nyelvi egységekkel:

Pszt! Csitt! - Csend (legyen!)

(„Csendet parancsolás”)

Kuss! - Hallgass!

(„elhallgattatás és elkergetés”)

Нетърпеливо ме запита:

- А бе, за какова се записват там! (А. К., 50)

Türelmetlenül kérdi: **Mondd-sza**, miért firkálják bele nevüket? (47)

A bolgár nyelvben a felszólítás intenzitásának fokozása a „vid” (igeaspektus) kategóriával hozható kapcsolatba. A pozitív folyamatos igealak felszólító módja erőteljesebb felszólítást fejez ki. Ez azonban csak akkor érvényes, amikor az ige-nek egyszerre folyamatos és befejezett alakja lehet, azaz csak folyamatos-befejezett iger párok esetén.

Hát halljuk csak! Hadd halljuk! Na mondjad! (S. F. 219)

Кажи да чуем! Казвай де! Хайде, кажи! (97)

Az igeszemlélet váltakozása a beszélő türelmetlenségét juttatja kifejezésre. A folyamatos igealakokkal kifejezett felszólítás határozottsága olyan esetekben érezhető legjobban, amikor a szövegösszefüggésből kiderül, hogy a címzettnak azonnal végre kell hajtani a cselekvést.

No, vedd el a csomagodat. (S. F. 81)

Хайде, вземай пакетите! (39)

vö. Хайде, вземи пакетите!

Ставай да ме водиш на баня! (А. К., 30)

Kelj csak fel, oszt vezessél el a fürdőbe! (18)

A magyar nyelvtanírói hagyományban és a nyelvhelyességi kézikönyvekben gyakran esik szó hasonló jelenségről az E/2. személyű rövid és hosszú felszólító módú igealakok tárgyalásánál (Id. Klemm A., 1926. 69. Bárczi-Benkő-Berrár, 1967, 414.; Nykk. 1980. 619).

A rövid alak, mely rendszerint igekötősen fordul elő, s mozzanatos történetet fejez ki, és a hosszú alak, mely igekötő nélkül fordul elő, s tartós, huzamos történetet fejez ki, használatának különbözőségét legáltalánosabban azzal magyarázzák, hogy szigorú vagy enyhe felszólítás fogalmazódik meg bennük.

Mars! - Indulj! Takarodj! Lódulj!

(elkergetés)

No! - Még egyszer!

(nógatás, sürgetés)

2.3.2.2. Megszólítások

Szerepénél fogva felszólító funkciót betölthet a megszólítás, az egyszavas hívó mondat is. Egyes esetekben hívást jelent és egyenértékű a Gyere ide!, Jöjjön ide! mondattal.

- **Гарсон бе, хей!** - извика бай Ганьо. /Отзова се първият гасон/ (A. K. 81)

- **Hé, Gárszon!** - kiáltotta baj Ganjo.

/- Monsieur! - termett ott fűgén a pincér./ (93)

Sokszor a megszólítás csak egyszerűen felkelti a hallgató figyelmét. Ilyenkor funkcionális ekvivalense a Figyelj(en) ide!, Hallgass(on) ide! mondatnak. Ezért a kettő helyettesíthető, ahogyan a fordítások egybevetése is mutatja.

- **Те.** (M. Zs. 60)

- **No.**

- **Слушай!**

- **Думай!** (50)

Böszörményi megszólalt: **Те**, mondjad csak, van festéked? (M. Zs. 11)

Бъосормени се обади: **Слушай**, имаш ли боя! (12)

A megszólításhoz gyakran társul maga a felszólító mondat.

Fiáskám! Gyere csak ide, gyere csak. (M. Zs. 44)

Момченце! Я ела, я ела тука! (38)

Ezekben az esetekben a megszólítás kifejti a cselekvés végrehajtóját. Az esetek többségében az explikálás fakultatív. (Csak akkor kötelező, amikor a szöveg összefüggéséből vagy a beszédhelyzetből nem derül ki világosan, kinek kell elvégeznie az akart tevékenységet.) A beszélő azonban gyakran él vele határozott stiláris célzattal aláhúzva akarati ráhatásának címzettjét, a beszélő egyrészt közvetlenebb kapcsolatot teremthet beszédpartnerével, másrészt a hozzá való viszonyulását is érzékeltetheti.

Hé, dárdás! Gyere csak! (M. Zs., 24)

Ей, хлапак! Я ела на сам! (22)

Бай Михале! Я поемни дисагите! (A. K., 95)

Mihal bátyám! Fogd már el a batyumat. (115)

A felszólítás formális megközelítése arra a következtetésre vezet, hogy a felszólító funkció - a hallgatót, illetve egy harmadik személyt, valamilyen magatartásra való készítés - betöltésére bizonyos helyzetben többféle szintaktikai szerkezet is alkalmas lehet. Magának a felszólító mondatnak funkciója nem mindig felszólítás:

Isten éltessen! (S. F. 195)

Да поживи бог! (85)

Да те убий тебе свега сирница с големия толум! (Й.Й., 287)

Öljön meg téged a húshagyó hete! (49)

azt sejteti, hogy a mondatok grammatikai megformálásából nem lehet következtetni funkciójukra. A funkció csak a grammatikai ismérvek és a kontextus együttes vizsgálata alapján állapítható meg, ugyanis nem a nyelvi szerkezet az elsődleges, hanem a gondolat.

A beszélő tehát - bármely nyelven beszéljen is - számos, egymástól eltérő felszólító stratégia között választhat a beszédhelyzetnek s partnereknek, a céloknak megfelelően, különböző lingvisztikai és extralingvisztikai (életkor, nem, státus, ismeretség) tényezők figyelembevételével. A választott stratégiát legegyszerűbben a direkt-indirekt dimenzión helyezhetjük el attól az erőteljes parancstól kezdve, hogy:

„Hordd el magad!” (S. F. 242)

Махай се! (108)

addig a célzatos kijelentésig, hogy

”Е, време е вече да спим.” (Й.Й., 196)

No, már itt az alvás ideje.

Egyes tudósok (Brown, Levinson, Ervin - Tripp, Gordon Lokoff) empirikus vizsgálatok alapján megkísérelték, hogy feltárják azokat a szabályszerűségeket, amelyek a direkt és az indirekt felszólítás használatát irányítják. (Erről Pléh Cs., Radics Katalin.: 1982. 87-108)

Kommunikatív-pragmatikai megközelítés

A felszólítás funkcionális-szemantikai mezejének összetevői különböző mondatformákon keresztül különféle felszólító jelentéseket fejeznek ki.

Minden felszólítás általános tartalmi komponense a beszélő akarati ráhatása a címzettre. A konkrét beszédhelyzetben azonban a beszédpartnerek rendszerint parancsként, kérésként, tanácsként stb. értékelik az akaratnyilvánítást. A különféle egyedi szemantikai interpretációk a felszólítás különböző hatásfokára vezethetők vissza. Meglétük szembevetendő tény, melyet többek között az a körülmény is megerősít, hogy a felszólító mondatokat gyakran olyan igék kísérik, amelyek az általános felszólító jelentést konkretizálják, azt a cselekvést jelölve, amit a mondatok kimondásakor végrehajtottunk.

Ha megpróbáljuk meghatározni és elkülöníteni a felszólítás bizonyos válfajának tartalmi jegyeit, sok nehézségbe ütközünk, mert az egyes változatok között nem vonhatók abszolút határvonalak, hiszen formális grammatikai tekintetben nem mindig térnek el egymástól. Gyakran csak az intonáció, a hangnem, valamint a nyelven kívüli tényezők különböztetik meg az egyik válfajt a másiktól.

A felszólító szituáció struktúrájának figyelembevételével mégis kimutathatók a felszólítás egy-egy válfajának ismérvei. Nyilvánvaló, hogy ez nem tiszta lingvisztikai feladat, amennyiben a szemantikai interpretációk rendszerezésének tárgya a beszédhelyzet, amelyben a felszólító megnyilatkozás elhangzik.

A felszólító szituáció elemzése lehetővé teszi az egyes változatok előidéző okainak elkülönítését és kölcsönös összefüggésbe való hozását.

A felszólítás hatásfokát a felszólító és a felszólított közti viszony határozza meg, vagyis az, hogy „a beszélő mennyire veszi figyelembe a hallgató akaratát a kívánság végrehajtásában, s a felszólítás melyik fél érdekében történik.” (vö. R. E. /szerk. 1985. 214. FCBKE, 1983. 3.66).

Figyelmet érdemlő tény, hogy az általam ismert nyelvészeti irodalom nagyobb részében csupán felsorolják a felszólítás különböző változatait, a rájuk jellemző szemantikai jegyeket (L.П.П. 1989. 222. MMNyR. II. 1975. 36-37., A.J. A. 1991.) anélkül, hogy a sajátos kifejezésmódokra koncentrálnának.

Imitt-amott osztályozásra való törekvés is megfigyelhető. Klemm Antal pl. (Klemm. 1926. 68) parancs színezetű, óhajtó színezetű és megengedő színezetű felszólításról tesz említést. Simonyi Zsigmond kétféle felszólító mondatot különböztet meg: megkívánót (intő) és megengedőt.

A bolgár nyelv tudományban Nicolova Ruszelina (1984. 128) szintén két csoportra osztja a felszólító megnyilatkozásokat: parancsoló és megengedő (permisszív).

Az orosz nyelvészetben eléggé elterjedt a J. S. Andreeva nevéhez fűződő felfogás, mely szerint a felszólítás fő válfajai: a határozott felszólítás, az enyhe felszólítás és a semleges felszólítás. Minden válfajon belül az akaratnyilvánítás intenzitása alapján különféle szemantikai variánsok különböztethetők meg. Így pl. a határozott felszólítást a parancs, az utasítást, a tilalom képviseli, az enyhültet, a kérés, a rábeszélés, a semleget, a tanács, a megengedés, az óvás stb.

1. Határozott felszólítás

Határozott felszólítás esetén:

a) a felszólított függ a felszólítótól, a felszólító akarat érvényesül túlnyomólag, a felszólító saját akaratától függőnek veszi a cselekvés végrehajtását;

b) a beszélő kötelezőnek tartja a cselekvés teljesítését - szubjektív elképzelései szerint vagy objektív körülmények folytán.

A határozott felszólítás rendszerint azon alapul, hogy „az egyik beszélőpartnernek parancsoláshoz való joga van, a másiknak viszont engedelmeskedésre való kötelezettsége.” A beszélő érdekeltisége annyira nagy, hogy általában nem is számít a címzett esetleges ellentmondása. (vö. Andreeva, 1973. 128.; MMNyR. II. 36)

A legújabb vizsgálatok ¹² azonban azt mutatják, hogy a mai magyar nyelvhasználat nem támasztja alá a fent említett elkülönülést. Produktív tesztek alapján arra a megállapításra jutottak, hogy a rövid és a hosszú alak vagylagosan, mindenfajta funkciókülönbség nélkül él egymás mellett. Azok, akik kerülnek a kettős formát, inkább azért teszik, mert alacsonyabb nyelvi rétegre tartozónak ítélik a hosszabb alakot.

A morfológiai eszközökön kívül a felszólítást a szórend változtatásával is fokozhatjuk, nyomatékosíthatjuk.

Igekötös igéknél a szigorúbb parancsot az igekötő ige előtti szórendi helye jelöli.

vö. - **Megállj!** (M. Zs. 150)

- **Чакай!** (126)

- Elmenj már, te! (S. F. 156)

- **Да се махаш от там!** (69)

De:- **Állj meg, Anna!** (s. F. 32)

- **Анна! Почакай!** (18)

- **Menj, s mondd meg anyádnak ügyeljen rád.** (S. F., 16)

- **А сега си иди и кажи на майка си да те пази.** (11)

Az utóbbi példák gyengébb parancsot tartalmaznak.

A tiltás esetében a főhangsúlyos állítmány mondat végére kerülése is növeli a felszólítás erősségét.

vö. **Csomagot ne várj!** és **Ne várj csomagot!**

Fiám, csomagot ne várj, mert én nem tudok finomságokat küldeni. (M. Zs. 29)

Сине, не чакай колет, защото аз не мога да ти пратя фини неща (26).

Az érzelmileg felfokozott, szigorúbb tiltásban az állítmány kerülhet megszaki-
tott szórendbe is.

- **El ne költsd egyszerre!** (S. F. 87)

- **Да не ги похарчиш наведнъж!** (41)

a szokásosabb és enyhébb: **Ne költsd el egyszerre!** formával szemben.
A hallgatót jelölő 2. személyű névmás (te, ti) erőssé, durvává teszi a felszólítást, ha az állítmány mögé kerül.

Állj meg te! (S. F., 28)

Я се спри! (17)

Add elő te a kenőcsöt! (M. Zs. 40)

А ти върни крема! (34)

Plyen szórendi sajátosságok nem jellemzők a bolgár nyelvre, ezért ahogy a példaanyagból is kitűnik, a felszólításnak szórend érzékeltette határozottsága más eszközök révén adandó vissza bolgárra. (Főleg morfológiai elemekkel.)

Az alaktani és a mondattani elemek többnyire kontextuális támogatásban is részesülnek. A határozott felszólítást kísérő szövegösszefüggési specifikátorok közé a következők sorolhatók:

- a) időbeli vonatkozású lexémák, melyek felfokozzák az ezután kezdődő cselekvésre való felhívást. Pl.: **azonnal, tüstént, rögtön, mindjárt, gyorsan, nyomban, egyből,** stb. és a bolgár ekvivalensei: **веднага, незабавно, бързо, скоро, моментално, тутакси, тозчас...**

Gyorsan! Csukja össze gyorsan! (S. F. 233)

По-скоро! Затворете я веднага! (104)

Тичай скоро! (A. K., 119)

Szedd a lábad, iszkiri! (115)

Бързо да се махаш от тук! (A. K., 28)

Hordd el az irhátat innét iziben. (15)

- b) érted, hallod, tudok, neked mondom, illetve **разбра ли, чуваш ли, ясно ли е, на тебе говоря, на тебе казвам, на теб говоря...** féle közvetett szavak és szerkezetek, amelyek erősebb és durvább árnyalatot adnak a felszólításnak.

Csak ne szájaskodj, mert egyszer pofon ütlek, tudod! - nyelvelt Bella mérgezen (M. Zs. 116)

Не бърбори много, че някой път ще те плесна, чуваш ли! - скара му се сърдито Бела. (95)

Хайде бе ей, я чувай, заведни ме у дома! (A. K. 71)

Na gyérünk, hallod már, na eriggyünk, vezess haza! (79)

Elég lesz, te leány! (S. F., 132)

Спри бе, момиче! На тебе казвам! (59)

- c) a felszólító mondatot bevezető vagy követő szavak szemantikája:

Hagyjál békén - mondta vissza **durván.** (M. Zs. 242)

Остави ме на мира - отвърна Миши грубо (199)

/... Kacsá Imre keze az én torkomat fogta. Nem kiabált, csak suttogta a szót:/
Énekelj, te. (S. F. 30)

Лимре Кача ме хвана за гърлото. Той не кресна, а изсъска:/ **Пеи!** (17)

- **Карай!** - заповяда старшият. (Й.Й., 201)

- **Indulj!** - adta ki a parancsot az őrmester! (32)

- **Налей прясна вода!** - поръча бай Ганьо. (А. К. 96)

- **Eriggy friss vízért!** - intézkedik baj Ganjo. (11)

d) a címzett reakciója a felszólításra. Határozott felszólítással kapcsolatos kontextusban a hallgatóság reakciója általában:

Legyen; Jól van; Azonnal; Rendben van stb.

/Gyorsan! Csukja össze gyorsan! - Így gondolta? Így! De csukja már!/ - **Legyen!** (S. F. 233)

/По-скоро! Затворете я веднага! - Тъй ли искахте! -

Тъй, ама стига вече!/ - **Да бъде!** (104)

/- Na, jöjjön ide! - szólt rá a parasztra!/ (S. F. 210)

- **Parancsára, nagyságos bíró úr...**

/- Я елате, елате насам!.../

- **Слушам, господин съдия!** (93)

/-Na, folytassuk, mert telik az idő. - **Na akkor!**

Csináljuk, ha maga mondja! (S. F. 263)

/Е, да продължаваме, времето не чака!/ - **Да почваме, щом казвате.** (119)

На а felszólító mondat megszólítást is tartalmaz, annak szórendi helye és szemantikája befolyásolhatja а felszólítás színezetét. Az értékелő megszólítás többnyire az állítmány mögé kerül.

Ne nyúlj hozzám, te, Hitler barma! (S. F. 349)

Не ме докосвай, Хитлерова гадино! (172)

Стой, шарлатан! (А. К., 88)

Megállj, te sarlatán! (105)

Не се преструвай, дяволе! - изръмжа немецът (А. К. 84)

Ne tedd magad, te ördögfajzat! - dörmögi а német. (100)

Erőteljes parancs kifejezésére a felszólító módú igealak helyett néha a főnévi igenév is előfordulhat, de a felszólítás e kifejezőeszközét, mint már megemlítettem, kerülük a szép magyar beszédben.

Egyes esetekben a határozott felszólítás összetett mondatformát ölt, melyen belül az egyik tagmondat általában a szigorúság, a kérlelhetetlenség motivációját tartalmazza.

- **Ne bosszants! Ne mérgesíts, mert mindjárt hasba bokszollak, mint az elébb.** (M. Zs. 92)

- **Не ме ядосвай! Не ме дразни, че пак ще те сръгам в корема като одева.** (76)

- **Скоро, скоро! Додето е гореща, дайте лимон и вино, без вино две пари не чини!** - под тая на бай Ганьо насядаха около масата. (A. K., 72)

- **Gyorsan! Hoci ide citromot meg bort, amig forró, bor nélkül fityinget sem ér!** - baj Ganjo vezényszavára leültek az asztalhoz. (81)

- **Казвай скоро, че ме чакат клиенти.** (A. K. 133)

- **Mondd már szaporán, mert várnak a kliensek!** (170)

A szigorú felszólítás egyik fő kifejezőeszköze a bolgár nyelvben a да- szerkezetű felszólító mondat, amely formai és szemantikai tekintetben nagy változatoságot mutat.

Figyelemre méltó az az eset, amikor mind a két felszólító módú igealak az egyszerű és a körülírt да- alak alkalmazható, ti. E/T szám, 2. személyben.

A két alak között árnyalatbeli különbségek figyelhetők meg. „Közeli” cselekvés (olyan, ami szorosan kapcsolódik a beszédhelyzethez, azaz meg kell történnie közvetlenül a beszélés ideje után; elvégzésére való készítés esetén) az összetett да- alakkal kifejezett felszólítás sokkal határozottabb az egyszerű imperatívuszi alakhoz képest.

Vö. a felszólítás intenzitását az utóbbi példákban :

- **Хайде да ме водии у дома!** - обърна се бай Ганьо към българчето с таков тон, който би трябвало да изчезне и в отношенията ни към ленивите слуги. (A. K., 70)

- **Нат аккор носза, vezess haza!** - fordult baj Ganjo a bolgár fiúhoz, de olyan hangon, melynek már el kéne tűnnie még a rest szolgálókkal való beszédünkből is. (76)

- **Хайде, води ме у дома! ...** - folyamatos igealak

- **Заведи ме у дома! ...** - befejezett felszólító módú igealak

Vö. - **Да се махнем!** (318)

- **Pusztulj!** (104)
- Махай се!
- Махни се!

A fentiekből az a következtetés vonható le, hogy a magyar 2. személyű felszólító igealak bolgár megfelelője mind az egyszerű (szintetikus) , mind az összetett (analitikus) alak lehet. Szigorúbb felszólítást érzékeltető mondatokban az összetett alak használata ajánlatos. Ha pedig az egyszerű alak mellett döntöttünk, ezen belül is van választási lehetőség az ige folyamatos és befejezett alakja között. Ha határozottabb színezetű felszólítást akarunk kifejezésre juttatni, inkább a tartós-folyamatos igealakot választjuk.

Eredj innen, te pokolbeli! (S. F. 124)

Адско изчадие такова, я да се пръждосваш от тука! (56)

... пръждосвай се

... пръждосай се

- **Fogd be a pofád, mert beléd fojtom a szuszt, te sátánfajzat!** (S. F. 278)

- **Млъквай, че сега ще те стисна за гушата, сатанско семе!** (125)

Млъкни...

(leghatározottabb lenne: Да мълчиш...)

- **Ételt, italt adj, de mozogj, mert ha én szolgálom ki magam, rosszabbul jársz!** (S. F. 274)

- **Давай ядене, пиене, ама по-бързо щото ако...** (123)

Дай...

A határozott felszólítás kifejezőeszközein belül sajátos csoportot alkotnak a tilalmat kifejező mondatok. A tiltás sajátosságát az adja meg, hogy magában foglal két ellentétes szemantikai jegyet - a címzett kívánja a cselekvés elvégzését, illetve folytatását, a beszélő ezzel szemben a cselekvés el nem végzését vagy abbahagyását. Az ellentét megoldása jelentős akaratmegfeszítést igényel, ezért sorolhatjuk a tiltást a határozott felszólítás csoportjába.

Erősen expresszívek azok a mondatok, amelyek állító alakú igei állítmánnyal fejezik ki a tilalmat. Ezek többnyire fenyegető árnyalatúak vagy olyanok, amelyek a beszélőnek a cselekvéshez való negatív viszonyulását sejtetik: Pl.

Mondd meg csak! - mondat implicit jelentése

Ne mondd meg!

- **Gyere csak arra mifelénk!** (M. Zs. 169)

- **Ти само ми ела къде нас!** (139)

A bolgár köznyelvben szintén használhatók hasonló szerkezetek:

Само /посмей/ да му кажеш! = Не му казвай!

Az igealak csak befejezett lehet, jóllehet a példaanyag szerint a tilalom explicit kifejezése dominál.

A tilalom intenzitását a bolgár nyelvben megfelelő grammatikai és lexikális elemek kiválasztásával fokozhatjuk.

Szigorú, sőt néha durva tilalmat fejezhetünk ki a **да+не** + perfektumi igealak révén:

- **Да не си ми стъпил в къщата!** (Й.Й., 318)

- **Be ne tedd a lábadat a házba!** (104)

Ezzel a szerkezettel kifejezett tiltás erősebb, mint a „не” tiltószóval+ imperatívuszi igealakból álló tiltó szerkezet. (Vö. **Не ми стъпвай в къщата!**)

A magyar fordításban a szórend érzékelteti a tiltás nyomatékosítását. Nagyobb intenzitású tiltásra utal a „стига” és „недей” használata is.

- **Ne zsarolj!** (S. F. 125)

- **Стига си дрънкал!** (279) (vö. **Недрънкай!**)

- **Ne kiabálj,** az isten szerelmére! (S. F. 256)

- **Недей да крещиш,** по дяволите! (115)

vö. **Не крещи!**...

Kijelentő módú jelen vagy jövő idejű igealakok mind a magyarban, mind a bolgárban nyomatékos, megfellebbezhetetlen parancs, rendelkezés, utasítás kifejezésére specializálódnak. Ezt a transzpozíciós jelentést az imperativus az intonáció segítségével kapja, valamint a jelen időnek a jövőre való utalás lehetősége folytán. A parancsoló el sem tudja képzelni, hogy másként lehet valami, mint azt az ő akarata parancsolja. Akarata teljesülésének biztos tudatából származik feltétlen nyugalma, ezért használ kijelentő módot. Ilyen esetben a felszólító módú igealak nem fejezné ki akkora nyomatékkal a feltétlen parancsot, mint a kijelentő módú alak.

- **Este fogsz dagasztani!** /Az edény itt áll mosatlanul egész nap, és te a kamrában játszol azzal, hogy lisztet szedegetsz ki a zsákból.../ (M. Zs. 144)

- **Ще месиш довечера!** (120)

- **Като докарат моя кон, него ще натовариш с патроните!** (Й.Й., 356)

- **На megjön a lovan, arra rakd a töltényeket!** (21)

Vegyük szemügyre közelebbről az utóbbi példát, amikor a fordító a másodlagos funkciójában használt kijelentő módot aszimmetrikus ekvivalenciával adja vissza, ti. felszólító módú igealakkal.

A bolgár mondatban a jövő idejű cselekvés állítása nagyon erős felszólítás éppen azért, mert a beszélő az indicativus kiválasztásával azt a meggyőződését állítja, hogy be fog következni a kívánt cselekvés, ezzel mintegy kihangsúlyozza, hogy neki kontrollja van a másik felett. (A szövegösszefüggésből kiderül a beszélőpartnerek viszonya: kapitány és katona, azaz feljebbvaló és beosztottja).

Az alkalmazott transzformáció (helyettesítés) lehetséges, de jelen esetben nem tartom a legjobb megoldásnak. Szükségesnek tartanám a kijelentő mód használatának megőrzését a magyar mondatban is, mivel jobban kifejezésre juttatja a katonai fegyelem és a hierarchiaviszonyok alapján ellentmondást nem tűrő felszólítás határozottságát, parancsoló jellegét.

(Vö. Ha megjön a lovan, arra **fogod rakni** a töltényeket!)

rakod

rakd

A határozott felszólítás kérdő alakú is lehet - akár állító, akár tagadva kérdő.

- **Így kell beszélni velem?** (M. Zs. 111)

- **Така ли трябва да се говори с мен?** (90)

- **Какво си се запалил бе? Сега ли му е времето, да се караш, когато ни е дошъл гост?** (A. K., 63)

- **Mit fortyogsz itten! Amikor éppen vendégünk van, most van az ideje, hogy veszekedjél!** (67)

- **Как не ви е срам, млади човече, ученик сте, а се занимавате с такива долни неща!** (A. K., 89)

- **Hogy nem szégyelli magát, fiatalember! Diák, s olyan alávaló dolgokat művel.** (107)

Empirikus vizsgálatok (ld. pl. Fónagy J. - Magdics K., 1967) igazolják, hogy a felszólító funkciójú kérdő mondatok intonációja eltér a valódi kérdő mondatétól, s csak a nyelvtani formájuk szerint kérdések, lényegüket tekintve azonban nem kívánnak feleletet, és a felszólító mondatra jellemző jelentést közvetítik. Szigorú vagy fenyegető parancsot kifejező kérdő mondatok logikai minősége gyakran mond ellent grammatikai szerkezetüknek - közülük sok típus állító alakban tiltást, tagadó alakban pedig parancsot implikál (amit a példamondatok is mutatnak).

Sok kihagyásos és tagolatlan mondat (lakonizmusánál és személyes orientáció hiányánál fogva - általában a megszólítás vagy a kontextus más elemei révén explikálódik) is szolgál erőteljes felszólítás, parancs, utasítás kifejezésére. Ezek a mondatszerkezetek a felszólítás mezejének periferiájára szorulnak, bár használatuk elég gyakori az élőbeszédben.

/Яхнаха конете, околийският, начело с извадена шашка, нзкомандува/: **Напред!** (А. К., 124)

/Felsőktek a nyeregbe, a főszolgabíró az élen kivont szablyával, elrikantja magát/: - „**Előre!**” (158)

/Полицията почна своята роля/: **Шапки вьн!** (А. К. 161)

A rendőrség szerepe következett: **Kard ki!** (160)

/Visszaparancsolt/: - **Nem arra, te!** (S. F. 20)

- **Хей, не натам!** (12)

2. Enyhe felszólítás

Az enyhe felszólítás sajátosságai a következők:

a) a cselekvés végrehajtását főleg a felszólított akaratától függőnek érezzük, ilyenkor kisebb a biztonságérzetünk - a felszólított talán elvégzi a cselekvést, de az ellenkezője is megtörténhet.

b) a cselekvés végrehajtása többnyire inkább a felszólító érdekét szolgálja. (Vö. Andreeva, 1973. 126. MMNyR. II. 35)

Az enyhe felszólítás szemantikai variánsai a kérés, a rábeszélés. A felszólító módú állítmányt tartalmazó mondatokon belül enyhe felszólítást azok az igék (lexémák) fejeznek ki, amelyek a „felszólító függősége a felszólítottól” szemantikai jegyet aktualizálják, (pl. *meg/sajnálj, kímélj, /meg/ments, /meg/szabadíts, /ki/segíts, /meg/bocsásd, ne zavartassa magát, ne izgassa magát, ne aggódj, stb. és bolgár megfelelői: съжали ме, пощади ме, прости, позволи, не (ми) се обиждай, не се безпокой.*

- **Ne haragudjon!** Nem akartam megbántani. (S. F. 234)

- **Не ни се сърдете!** Не исках да ви обидя. (105)

- **Ne búsuljon, hallja!** (S. F. 114)

- **Чуй, недей да се кахъриш.** (52)

- **Ваша милост, вървете напред, аз подире ви - каза вежливо бай Ганьо. - Оставете дисагите, аз ще ги нося.** (А. К., 53)

- **Menjen csak előre kegyelmed, majd én követem - mondja előzékenyen baj Ganjo. - Az iszákot majd én viszem, haguja csak.** (52)

- **Моля, не се безпокойте!** (А. К., 56)

- **Kérem, ne nyugtalanodjék!** (57)

- **Ти не им вържи кусур, ефенди.** (Й.Й., 320)

- **Ne törődj velük, effendi!** (106)

Ezen - a bolgárban és a magyarban azonos szemantikájú és funkciójú - igéken kívül a bolgár nyelvben egy olyan igecsoport is van, mely enyhe felszólítást kife-

jező mondatokat képes alkotni - az igék többsége az ún. **verbum athenuativum** (Иванова, к. 1974. 71) , illetve kisebb intenzitású igék közé sorolható, pl. **поседни, хапни, пийни, сръбни, почакай...**

- **Твоя милост, иди, хапни си!** (А. К., 26)

- **Kegyelmed menjen csak, harapjon valamit.** (10)

- **Gyere, egyél szalonnát!** (S. F., 213)

- **Ела си хапни сланина.** (94)

Enyhe felszólítás esetén az ige lexikális jelentése gyakran egyesül szintaktikai módszerrel - az imperatívuszi alak megismétlődése.

- **Я ела, ела тук, да видиш какво ще ти кажа** (Й.Й., 283)

- **Gyere csak, gyere csak ide, hallgasd meg, hogy mit mondom neked!** (50)

Enyhe felszólítás indikátorai különböző lexikális, kontextuális elemek lehetnek:

a) enyhe felszólítás kifejezéséhez hozzájárulnak megszólításként használt kicsinyítő-kedveskedő nevek, melyek kifejezik a hallgató és a beszélő egymáshoz való viszonyát. Csak a bolgárra jellemzők olyan megszólítások, mint **майка, байчов, татовата, чичовото** stb. A vizsgálat azt mutatja, hogy ezeket enyhe felszólítás érzékeltetésére alkalmazzák. Használatuk a beszélő és a hallgató közötti viszony bizalmas jellegére utal. Magyarul általában rokoni kapcsolatot jelölő vagy más kicsinyítő-kedveskedő nevekkel adják vissza.

- **Яжте, татовата, да порастете!** (5)

- **Egyetek csak, gyermekeim, egyetek, hadd nőjeteк nagyra.** (7)

- **Спи, бабината, спи.** (ИВ.В., 9)

- **Aludj, kislányom, aludj.** (11)

- **Дай, баевата, каквото има в торбата, да похапнем.** (ИВ.В., 196)

- **Атыámfia, adj valami harapnivalót, ami még a tarisznyádban van.** 213)

b) A kicsinyítő főnevek szintén enyhítik az imperatívuszi mondatok által kifejezett felszólítást.

- **Éledj fel, madárka!** (S. F. 59)

- **Съживи се, мое птиченце!** (28)

- **Я ми подай още едно късче хлебец.** (А. К., 58)

- **Adnának egy kis karéjka kenyeret még?** (61)

- **Я си обърши носленцето!** - занежничи Гедрос. (А. К., 128)

- **Töröld meg szépen a nózidat!** - pipeskedik Gedrosz. (164)

c) udvariasság jelleget tulajdoníthatnak a felszólításnak egyes közbevetések és udvariassági fordulatok: **legyen szives, legyen olyan jó, kérem szépen, tes-**

sék/szíveskedjék + főnévi igenév, illetve бъдете /гъй/ любезен, бъдете така добър, моля, имайте добрината.

- Űlj le, parancsolj! (M. Zs. 64)
- Заповядай, седни. (53)
- Ne tessék haragudni. (M. Zs. 234)
- Не ми се сърдете! (191)
- Tessék eladni nekünk ezt a gyertyát! (76)
- Моля ви се, дайте ми тая свещ. (37)
- Írd le mindjárt, légy szíves, a nevüket egy papírra! (M. Zs. 210)
- Напиши, моля те, имената на една хартия. (172)
- Ако обичате, елате да се видим и доведете някой доктор, защото ти я дни почиах да плюя кръв. (А. К. 162)
- Jöjjön el, legyen olyan jó, jöjjön el, hogy lássuk egymást, mert vért köpök mostanában. (210)
- Господин старши, моля почакайте. (Ї.Ї., 201)
- Őrmester úr, kérem, várjanak! (32)
- Я прочети, моля ти се, какво пише тука! (А. К., 68)
- Olvasd már, kérlek alássan, mi van ideírva! (74)

d) a felszólítás intenzitása egyes indulat- vagy módosítószók révén csökken. Ilyen funkcióban a magyar nyelvben általában **hát, csak, na fordul elő, a bolgár nyelvben főleg: **де, е де, хайде де**.**

- Na, jöjjön szépen! (S. F. 230)
- Е хайде де, хайде, елате! (103)
- Csak befelé édesapám, befelé! (S. F. 166)
- Влизай, тате, влизай. (73)
- Остани де! (Ив.В., 167)
- No, maradj hát itt! (180)

А. felszólítás enyhítése céljából a magyar mondat gyakran tartalmaz bővítőmennyeket, melyek a kisebb hatásfokot érzékeltetik.

- Menjél haza szépen (S. F. 248)
- Моля те, върни се в къщи. (11)
- Gondolkozzon nyugodtan. (S. F. 308)
- Помислете си спокойно. (154)
- Feküdjön csak szépen! (S. F. 308)
- Ха сега, полегнете си спокойноничко.
- Feküdjön nyugodtan. (S. F. 239)

- Лежете, лежете си спокойночко.
- Почакай малко, ще идем да видим двама. (Й.Й., 223)
- Várj egy kicsit, majd kettesben elmegyünk, s megnézzük. (142)

e) a mondatbeli kontextuson kívüli elemek:

A postás valami **gyöngédséggel** mondta:

- Akkor ezt vigye fel, címezzen egy másik utalványt. (M. Zs. 142)

- Чиновникът му рече с трогатела нежност: Тогава получите тия пари и попълнете друг запис. (210)

A bolgár nyelvben az enyhe, tapintatos felszólítás specifikus eszköze да + plusquamperfektumi igealakból álló szerkezet. Az ige csak befejezett lehet, állító formában.

Да + plusquamperfektumi igealakból való szerkezet csak egyes vagy többes szám. 2. személyben, vagy többes szám 1. személyben használható, s ilyenkor az általa kifejezett felszólítás enyhébb, mint az imperatívuszi igealakokkal vagy más да- szerkezettel kifejezett felszólítás.

- Да беше прибавил още: „изчадие на пъкла” (А. К., 102)

- На hozzátennéd még, hogy „pokolfajzat” (126)

vö. Прибави още...; Да прибавиш още...

A magyar mondatban a feltételes módú igealak érzékelteti a felszólítás gyenge hatásfokát.

Az enyhe felszólítás gyakori kifejezőeszközét mind a magyarban, mind a bolgárban a kérdő mondat képezi. A kérdő mondatok kereszteződnek a felszólító mondatokkal egyazon funkcionális szférában olyan szituációk esetében, melyek felszólítást explikáló elemeket tartalmaznak. Ilyen elemek lehetnek a kérdő mondatot kísérő igék, mint: **megkér, javasol, ajánl, megkínál, kíván**, stb. illetve **искам, моля, каня, предлагам...** vagy pedig a kérdést követő reakciók, amelyek lényegükben cselekvések végrehajtását jelentik.

- A verset nem hagyja itt? - kérdezte igen gyöngéden. (M. Zs. 234)

- Няма ли да ми оставите стиховете? - попита тя нежно. (191)

- Indulhatunk? /A paraszt fellépett a szekérre és rászólt a lovakra/ (S. 235)

- Няма ли да тръгваме? /Селянинът се качи в каруцата и подкара конете/ (105)

- А ти няма ли да ми дадеш нещо да похапна?

- Каквото дал господ, него имам. /- И Рачо сложи малко фасул с червен пипер, кисело зеле и хляб./ (Ув.В., 165)

· - **Nem adnál valami harapnivalót? - Amit Isten adott, az van nekem.** /- mondotta Racskó és kirakott az asztalra egy kis babot, piros paprikával, savanyú káposztát és kenyeret/ (178)

Az enyhe felszólítás egyik válfaja az engedelemkérés. Lényegében abban áll, hogy a beszélő a kívánt cselekvés végrehajtását igyekszik biztosítani mégpedig úgy, hogy eltávolítja a hallgató által támasztott esetleges akadályokat, és megnyeri a hallgató beleegyezését.

Ebben az esetben a hallgató nem azonos a cselekvés végrehajtójával, ezért az ilyen jellegű felszólító mondatok magját első és harmadik személyű felszólító módú állítmányt tartalmazó mondatok képezik.

Az engedelemkérés többnyire a **hadd**-os mondat révén fejeződik ki. A bolgár megfelelője a **нека**- mondat.

- **Hadd jöjjön el velem egy kicsinykét!** - kérte a nagyapám. /Mintha akkor vett volna észre, úgy rám nézett apám kucsmától a nagycipőig./

- **Eredj nagyapádhoz!** (S. F. 15)

- **Нека дойде с мене мъничко.** (10)

- /Бай Марко се обърна към жена си, която се понавъси неодобрително:/ - **Нека да пият при мене - да не са жадни за вино** (И.В. 6)

- **Hadd igyanak addig bort, amíg az apjuk házában vannak. Ne áhítozzanak hiába az italra.** (8)

Mint látható, a 3. személyű állítmányú **hadd**-os mondatban a beszélő tapintatosan kéri a hallgatót arra, hogy ne álljon ellen a cselekvés egy harmadik személy által való végrehajtásának, vagy, hogy átadja a cselekvés végrehajtójának a felszólító akaratát.

Amikor a beszélő a hallgató hozzájárulását akarja megkapni, akkor első személyű felszólító módú igealakot használ a cselekvés elvégzésére való hajlandóságát mutatva.

- **Дай да те цункам между очичките.** (А. К., 92)

- **Hadd adjak egy cuppanóst az orrod tövire.** (111)

дай да те цункам = нека (рѐзрешѐ, позволи) да те цункам...

hadd adjak ... = hagyd/engedd meg, hogy adjak...

- **Хубава работа, ама ти защо не отидеш? Я да ти видя куража!** (А. К., 98)

- **Szép, mondhatom, miért nem mész te oda? Na most lássam, milyen bátor vagy!** (122)

- **Чуй, Марине... Я да ти дам две-три кожички, ярешки.** (Й.Й., 289)

- **Figyelj rám, Marin hadd adjak neked két-három gidabőrt.** (50)

Az utóbbi két példában az az érdekes, hogy az ige lexikális jelentésénél fogva a mondat a hallgatóhoz intézett felszólítást is sugallja - hiszen ahhoz, hogy el tudja végezni a kívánt cselekvést, a beszélő a hallgató cselekvési kedvére szorul.

3. Semleges felszólítás

A határozott és az enyhe felszólítás között átmeneti helyet a semleges felszólítás válfajai foglalják el. A semleges felszólító jelentés nehezen határolható körül, de mégis rá lehetne mutatni egyes ismérveire: a felszólító és a felszólított független egymástól, a felszólítás elsősorban a felszólított érdekében történik, a felszólított teljes cselekvési szabadsággal rendelkezik. (vö. Andreeva 1973. 126)

A semleges felszólítás szemantikai változatai: a tanács, a megengedés, a hozzájárulás, a figyelmeztetés, az óvás, a buzdítás, az ösztönzés...

Amikor a felszólító mondat olyan elemeket tartalmaz, mint: **tanácsol, inkább, jobb, illetve съветвам, по-добре по-скоро, а ти, пък ти, хем, си...** a felszólítás rendszerint tanács-jelleget ölt.

- **Azt tanácsolom, nem kell senkinek megmondani, maradjon ez hármunk közt.** (M. Zs. 206)

- **Съветвам ви да не разправяте никому нищо, нека си остане между трима ни.** (170)

- **Съветвам ви да не вярвате на различни пръскани от тях слухове.** (A. K., 110)

- **Azt tanácsolom tinektek, ne higgyetek azoknak a mendemondáknak, amelyeket ők terjesztenek.** (137)

- **По-добре е да станеш и да туреш хляб в торбата, и в павурчето ракия да налееш.** (Й.Й., 356)

- **Jobb, ha felkelsz és kenyeret raksz a tarisznyámba, a kulacsba meg önts pálinkát.**

- **Не, по-добре тури „бясното чудовище” - поправи бай Ганьо** (A. K., 103)

- **Inkább azt tedd bele, hogy „veszett szörnnyeteg”.** (127)

A tanács jellegű felszólítás érzékeltetéséhez hozzájárulnak a szűkebb - mondatbeli - és tágabb - mondaton kívüli - kontextusban előforduló utalások a cselekvés elvégzésének célszerűségére.

- **Мъжа си да гледаш, че знаеш ли се..** (Й.Й., 295)

- **Ápold a férjedet, hiszen tudod-e...**(56)

Някой го хване за ръката и му каже с **башимски покровителен тон:**

- Ти мълчи, стой си настрана, ти още не разбираш тия работи. (А. К., 121)

- Kézen fogja valaki, s óvó atyáskodással inti: - **Hallgasd, húzd meg, nem értesz még a dolgokhoz.** (153)

- Ама все гледай, брей, Кочо, тури някоя пара настрана, зере не се знай - **свят цвят!** (А. К., 155)

- **Csak arra legyen mindig gondod, Kocsó, hogy egy kis pénzmagot tegyél ám félre, mert bizony nem lehet tudni - a szerencse nádszál.**(201)

A tanács vonatkozhat mind konkrét, mind általánosabb tevékenységre:

- **Akárhogy kérdeznek is, te csak mindig ragaszkodj ahhoz, hogy már visszaadtad.** (M. Zs. 218)

- **Колкото и да те разпитват, казвай, че си го върнал.** (179)

- **Kerüld a megbélyegzett embert.** (103)

- **От белязан човек да бягаш.** (Й.Й., 317)

- **Докопа ли кокала - дръж!** (А. К., 154)

- **На egyszer a koncot megkaparintottad - szorítsd!** (198)

Az engedély jellegű felszólítás sajátosságát az adja meg, hogy a felszólítás indítéka a hallgatótól indul ki, s a beszélő akaratnyilvánítása önmagában véve csak reakció a hallgató kezdeményezésére. A felszólítás révén a beszélő azt a lehetőséget kínálja beszélőpartnerének, hogy saját maga határozza meg magatartását, s ezután választásának megfelelően cselekedjen.

A megengedést, a ráhagyást sokféleképpen fejezhetjük ki:

a) olyan igével, amely maga fejezi ki a megengedést.

Pl. Megengedem (engedélyezem, beleegyezem abba) , hogy elmenj.

Разрешавам (позволям, съгласен съм) да заминеш.

Ezzel egészen egyenértékű az: „ám” megengedő kötőszó, mely nem egyéb, mint ádom, azaz adom, engedem.

- **Ám legyen!**

- Е, добре, така да бъде.

b) olyan specifikátorok segítségével, mint **hát jó, nem bánom, legyen így, helyes, jól van, ha akarsz, stb.** a bolgárban: **добре, те, хубаво/, както искаш, нейсе, ако щеш ...**

- **Hát akkor jól van, beszéld meg vele.** (M. Zs. 97)

- **Тогава добре, уговори се с лелята.** (81)

- **Нейсе, тури го - съгласява се бай Ганьо** (А. К., 104)

- **Legyen, írjad így!** - egyezett bele baj Ganjo. (129)

- /Да пишем така .../ - Нейсе, съгласен съм - одобрява бай Ганьо (104)
 - Ъгjuk azt:.../ - Nem bánom, elfogadom - kegyeskedett baj Ganjo. (129)
 /- Че пък дай му ги, за какво ти са вече?!/ - Добре, да му ги дам пък...
 Почакайте, аз сега ще дойда. (Й.Й., 355)
 - Jó, hát odaadom... Várjatok, megkeresem. (80)
 /Ама аз не бързам, може да поседя.../ - Остани пък, като искаш.
 (Й.Й., 83)
 - Hát maradj, ha akarsz. (126)
- c) ráhagyó, megengedő jelentésű a 3. személyre vonatkozó hadd-szavas mondat is.
- A maga fiát úgy szokták verni, mint a répát.
 - **Hadd verjék, keményebb lesz a húsa!** (M. Zs. 69)
 - **Нека да го бият! По-яка ще му стане гърбината.** (68)
- Itt arról van szó, hogy a felszólítás révén a beszélő saját beleegyezését fejezi ki, azaz ráhagyja, hogy úgy történjék valami, míg engedelemkérésnél a beszélő azért mondja ki a felszólítást, mert a hallgató beleegyezését kívánja megkapni.
- A 3. személyre vonatkozó hadd-mondat tehát két külön jelentéssel és alkalmazással rendelkezik. A szituációnak megfelelően aktualizálódik az egyik vagy a másik.
- **Какво иска?** - попита поручикът. - **Иска да повика Мурад. - Нека го повика.** (Й.Й., 120)
 - **Mit akar ez a nő?** - kérdezte a főhadnagy. - **Muradot akarja hívni a kútból.**
- **Нагyjátok, hadd hívja!** (157)
- Кontextus nélkül „Нека го повика!” „Hadd hívja” jelenthet: „Megengedem, /beleegyezem abba/, hogy hívja, vagy „Engedje meg, hogy hívja”.
- Intő figyelmeztetés kifejezésére sajátos lexikális elemek használatosak. A magyar nyelvben ezek főleg: **vigyázz, figyelj**, vagy a **nehogy** negatív kötőszó, a bolgárban: **гледай/внимавай/**, **само да не** + ige vagy **да-** szerkezet + **не-** tagadószó.
- **Tedd el fiam, s vigyázz, ne költsd el egyszerre.** (S. F. 87)
 - **Вземи го, момчето ми, ама гледай да не го похарчиш наведнъж.** (41)
 - **Гледай да не ги блъснеш някъде!** (А. К., 95)
 - **Résen légy, nehogy odaüsd valamihez.** (115)
 - **De vigyázz rá, te бүrkit! El ne lopják tőled! Pénz van benne.** (M. Zs. 252)
 - **Но да внимаваши, халостнико! Да не ти я откраднат, че вътре има пари.** (207)

- Ама хубаво гледай, да невземеш Керванджийката за Зорницата!
(Й.Й., 202)

- De nehogy összetéveszd a karaváncsillagot a hajnalcsillaggal! (21)

E mondatok sajátossága, hogy a beszélő meg akarja óvni a hallgatót olyan cselekvés végrehajtásától, amelyet a hallgató figyelmetlenség vagy elégtelen megfontolás folytán elvégezhet.

Az óvó figyelmeztetés kifejezésre juthat közvetve is, kijelentő mondatformában.

Pl. **Важод lehet belőle.**

Може да си изпатиш.

Befejezve a felszólítás további szemantikai változatainak tárgyalását, munkámat itt lezárom. Az eddigi elemzés, bár nem kimerítő, arra a következtetésre vezet, hogy a felszólítás mezeje kommunikatív tekintetben szemantikai zónákra tagolódik, melyek különböző beszédaktusoknak felelnek meg. Minden beszédaktusra sajátos struktúrájú beszédhelyzet, specifikus érvényesülési feltételek és nyelvi kifejezőeszközök jellemzőek, ami meghatározza a kérdés vizsgálatának lehetséges későbbi irányát. Törekvésem idáig elsősorban az akaratnyilvánítás intenzitásának érzékeltetésére való lehetőségek bemutatása volt, továbbá az egyes felszólító jelenségek nyelvi kifejezésében megmutatkozó funkcionális-szemantikai párhuzamoság és kombinatorika vizsgálata.

*

*

*

A magyar és a bolgár felszólítás kifejezőeszközeinek egybevetésével kapcsolatos megfigyeléseket összegezve a következőket mondhatjuk.

A felszólítás kifejezőeszközeinek szereplése nem egyforma sem a felszólítás terén, sem a felszólító jelentés egyes változatainak kifejezésében.

A felszólító mód pl. a felszólítás minden árnyalatának érzékeltetésére képes, ezzel szemben a kijelentő és a feltételes módú igealakok használati köre a felszólítás mezején belül igen szűk: a kijelentő mód csak határozott jellegű felszólítás (parancs) kifejezésére használatos, a feltételes mód többnyire kérdő - egyedi esetekben kijelentő - formájú felszólító funkciójú mondatokban fordul elő, s a felszólítás tartalmi skálájából csak szerény, udvarias kérést vagy indítványt képes kifejezésre juttatni.

Határozott felszólítás kifejezésében a felszólító és a kijelentő módú igealakok, a szórend, az ige szemlélet, a tagolatlan és kihagyásos szerkezetek játsszák a fősze-

repet, míg gyenge felszólításnál - a kérdő, gyakran tagadó mondatok, az udavariassági formulák, a feltételes mód.

A felszólítás nyelvi kellékeinek nyelven belüli és nyelven kívüli (beszédbeli) státusa tehát nem mindig fedi egymást.

A kommunikatív-pragmatikai aspektus alapján meg lehet határozni a nyelvi egységek kiválasztását a kommunikáció folyamán (pl. **Állj meg!, Megállj!, vagy Megállni! Млък/ни!; Мълчи!; Да мълчиш!; Да млъкваш!** - ez a beszélő érzelmi állapotával, akaratának intenzitásával, a hallgatóhoz való viszonyával van összefüggésben) ; valamint alkalmazásait, amelyek néha ellentmondhatnak alapjelentésüknek - pl. transzpozíciók esetén kijelentő mód használata a felszólító mód helyett szigorú felszólítás érzékeltetésének céljából; tagadó alak használata állító értelemben vagy fordítva: „**Nem szégyelli magát, uram! Szégyellje magát! Így kell beszélned velem?**” Velem ne beszélj így! „**Menjél csak oda!**” Ne menjél oda! a „fordított” megszólítás a bolgárban: „**Яж, баба, яж!**” illetve „**Egyél csak, kisfiam, egyél!**”

A „баба” megszólításon nem a megszólított személy értendő, mert ez maga a beszélő (megszólító), hanem ennek unokája, de ezt csak a konkrét szituáció teszi egyértelművé.

A megfigyelések összefoglalása arra a következtetésre vezet, hogy jóllehet a felszólítás funkcionális-szemantikai mezeje a magyar és a bolgár nyelvben hasonló szerkezetű, a két nyelv közötti tipológiai és genetikus különbségénél fogva, a kifejezőeszközök aránya a felszólító jelentés nyelvi megfogalmazásában nem azonos. A magyar nyelvben a felszólítás eszköztára szintaktikai és lexikális elemekben gazdag, a bolgárban ezzel szemben morfológiaiakban. A határozott felszólítást a magyarban főleg a lexémák és a szórend érzékelteti, míg a bolgárban az igeaspektus. A magyar nyelv sajátossága a felszólító funkciójú főnévi igenév, az imperativus használatának nagyobb gyakorisága; a bolgár nyelv - a különféle analitikus alakok megléte. A magyar felszólító mód minden stílusban használható, a bolgár összetett felszólító módú igealakok nem használhatók a hivatalos stílusban, hanem csak a beszélt nyelvben, amikor a beszélőpartnerek közötti viszony bizalmas.

A dolgozat eredményei lehetővé teszik azon határok megszabását, amelyek között a felszólítás magyar kifejezőeszközeinek bolgár ekvivalensei keresendők. Az ekvivalensek nemcsak strukturálisak, hanem funkcionálisak is lehetnek - különböző grammatikai és logikai-szemantikai transzformációk eredményeként.¹³ Valamennyi a felszólító jelentésmegoszlás egyazon funkcionális-szemantikai szférájába tartozik.

Jegyzetek

- 1 A **beszédaktus-elmélet** első megfogalmazása John Austin érdeme. Az elmélet szerint a nyelv minden konkrét használata beszédcselekvések végzését jelenti. A beszélő minden megnyilatkozásával egy aktust is végrehajt: kérdez, felszólít, figyelmeztet, fenyeget, állít, stb. Az elmélet részletes ismertetésére lásd Austin, 1991. Searle, 1977. (A beszédaktus mint kommunikáció. In: Horányi Ö. /szerk./ Kommunikáció I. A kommunikatív jelenség, 255-265) munkáját, valamint a Pléh és Terestényi, 1979 szerkesztette kötetet. (Beszédaktus-kommunikáció) .
- **beszédaktus, beszéd tett:** a mondat kimondásával végzett szándékkifejezés, illetve személyközi cselekvés (kérés, felszólítás, állítás stb.)
- 2 **illokúciós erő:** a beszédaktus-elmélet szerint minden megnyilatkozás valamilyen cselekvési erővel, Austin megfogalmazásában illokúciós erővel rendelkezik. Ezen a mondatnak meghatározott beszédaktusként való funkcióját értjük. Arra utal, hogyan kell felfogni egy kijelentéstartalmat (propozíciót) .
- 3 A **funkcionális-szemantikai mező** koncepciójáról lásd Бондарко, А. В. : Теория морфологических категорий, М., 1976, 218
- 4 **performatívum (performatív ige, mondat, megnyilatkozás).** A terminust először Austin használja. Az elnevezés az angol „perform” szóból származik, jelentése „teljesíteni, véghezvinni, megcsinálni, kivitelezni”.
 - **performatív ige:** szemantikailag-pragmatikailag meghatározott ige, mely E/I. személyben, jelen időben nemcsak megnevez valamilyen beszédcselekvést, hanem egyben elvégzettnek is tekinti.
 - **performatív mondat:** olyan kijelentő formájú mondat, amely tartalmaz egy performatív igét, és amelynek kimondása megtörténtté teheti azt a tényállást, amely a mondatban foglaltatik. A performatívumok sajátosságairól részletesebben lásd Austin, 1991.
- 5 Olyan értelemben **direkt**, hogy elsődleges funkciójuk a felszólítás, ti. nyílt felszólítást vagy explicit performatívumot tartalmaznak.

6	vö. 1.	írok	írjak	пиша -
	2.	írsz	írj(ál)	пишеш пиши
	3.	ír	írjon	пише -
	1.	írunk	írjunk	пишем -
	2.	írtok	írjatok	пишете пишете
	3.	írnak	írjanak	пишат -

Magá (Ōn) írjon

--- **Виe пишете**

Maguk (Ōnők) írjanak

egy hallgató több hallgató

Tehát a bolgár nyelvben magázás esetén a számbeli oppozíció neutralizálódik.

7	vö.		
	1.	-	да пише
	2.	пиши	да пишеш
	3.	-	да пише
	1.	-	да пишем
	2.	пишете	да пишете
	3.	-	дв пишат

8 interferencia: a forrásnyelvi beidegzettségeknek a célnyelv tanulása és használat közben, nem egybevágó esetekben való helytelen átvétele okozza az interferenciát, amely a célnyelv normáinak megsértését idézi elő.

9 A nyelv művelők (ld. NyKk. , 1980. 636) germanizmusnak tartják a főnévi igenév használatát a felszólító módú igealak helyett, ezért a szép magyar beszédben lehetőleg kerülendő a főnévi igeneves felszólító mondat. Jobb he-

lyette a közvetlenül személy(ek)hez intézett felszólító módú alak. Pl.: **Megállni!** helyett **Állj(atok) meg! Álljon/ak meg!**

- 10 E ponton tárgyalt mondatok kijelentő formájúaknak is felfoghatók, de érzelmi telítettségük miatt inkább felkiáltóknak tekintjük őket.
- 11 Ha etimologizáljuk, kiderül, hogy ige jellegű. **Nézd**sze<nesze, ti. a *néz* ige **nézd** felszólító módú alakjából jött létre a **-sze** nyomosító elem csatlakozásával.
- 12 Thimar Márta: A felszólító mód E/2. személyű rövid és hosszú alakjainak használatáról című tanulmány nyomán, 1991. kézirat.
- 13 A magyar és a bolgár felszólító funkciójú szintaktikai szerkezetek egybevetése azt mutatta, hogy egy magyar szerkezet bolgár, illetve egy bolgár szerkezet magyar ekvivalensének kiválasztásakor a célnyelv e funkcionális-szemantikai sorához kell folyamodni, ami ugyanazt a jelentést juttatja kifejezésre, mint a forrásnyelvi szerkezet. Példaként felhozok néhány olyan esetet, amikor az eredeti szövegben szereplő felszólító funkciójú mondat megfelelője nem formális (szimmetrikus), hanem funkcionális (asszimmetrikus).

- S amit a Tóth János mond, **azt is gondold meg.** (S. F., 9)

- **Не забравяй** и за туй, дето каза Яни Тотош. (8)

Antonim visszaadás: állító felszólító módú igealak- tiltó alak.

- **Felőlem tanulhat, de éppen hogy nem akar!** (M. Zs. 111)

- **Да учи, но работата е там, че не иска** (91)

A magyar mondat közvetve fejezi ki a beleegyezést, a bolgár viszont - felszólító módú alakkal.

- Felőlem tanulhat-->Beleegyezem abba, hogy tanuljon

- Hadd tanuljon -->Да учи

Az ekvivalencia fennáll.

- **Nem takarodsz, te!** (S. F. 156)

”Няма ли да се махнеш”

- **Хайде, да се махаш оттам!** (69)

tagadó kérdő - állító felszólító mondat

(durva, határozott felszólítás)

(a да- szerkezet kiválasztása érzékelteti az akaratnyilvánítás nagyobb intenzitását.

- Ума си загуби, бе, човече, засрами се! (Й.Й., 190)

- Őreg korodra elment az eszed! Hogy nem szégyenled magad! 164)

állító felszólító - tagadó kérdő mondat

- Дай парите! (А. К., 74)

- Ide a pénzt! (88)

igés felszólító - ige nélküli felszólító mondat

- Ст! (356)

- Csönd! (81)

ige nélküli tagolatlan - ige nélküli kihagyásos mondat

Felhasznált irodalom

1. A. Jászó Anna (szerk.): A magyar nyelv könyve. Bp. 1991.
2. Austin, J.: Tettek ért szavak. Bp. 1990.
3. Bárczi G.-Benkő L.- Berrár J.: A magyar nyelv története Bp. 1967.
4. Bátori, J.: Über die uneigentliche Verwendung der Imperativformen im Ungarischen, UAJB. 42. sz. 33-36.
5. É. Kiss Katalin: A magyar mondat szerkezet generatív leírása, NytudÉrt, 116. sz.
6. Fábián P. -Szatmári J.: A magyar stilisztika vázlatja, Bp. 1989.
7. Fónagy H. -Magdics K.: A magyar beszéd dallama. Bp. 1967.
8. Hadrovics L.: A funkcionális magyar mondattan alapjai. Bp. 1969.
9. Károly S.: - Mondat és megnyilatkozás: Néprajz és nyelvtudomány. XXIV-XXV. - A mondatfajták vizsgálata a funkció és a forma szempontjából. NyK. 66. 67-68. 1964.
10. Keszler B.: Az összetett mondatok modalitása. Fejezetek a magyar leíró nyelvtan köréből. (szerk. Rácz E.) Bp. 1989.
11. Kiefer, F.: A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról.: Tanulmányok a mai magyar nyelv szövegtana köréből.
12. Kiefer, F.: Modalitás. Bp. 1990.
13. Klemm, A.: Magyar történeti mondattan. Bp. 1926.
14. Molnár I.: Módosító szók és módosító mondatrészek a mai magyar nyelvben. NytudÉrt. 60. sz. 1968.
15. Pléh, Cs.-Radics K.: Beszéddaktus-elmélet és kommunikáció-kutatás. ÁNyT. 14. 86-108.
16. Prileszky, Cs.: A felszólító mellékmondat néhány kérdéséről. NytudÉrt. 83. sz. 473-475.
17. Rácz. E. (szerk.): A mai magyar nyelv. Bp. 1985.

18. Schmidt F.: Symbolische Syntax., Halle, 1970.
19. Searle, I. R.: A Classification of Illocutionary Acts. IV. L. 1976.
20. Segeth, W.: Aufforderung als Denkform. Berlin, 1976.
21. Verseghe, F.: A magyar nyelv törvényeinek elemzése. A magyar nyelv mondatana. Szolnok. 1976.
22. Wiehweger, D. (hrsg.): Richtungen der modernen Semantikforschung, Berlin, 1983.
23. Wunderlich, D.: Studien zur Sprechakttheorie, Fr/M., 1976.
24. Zsilka, J.: Szintaxis, Bp., 1981.
25. Nyelvművelő kézikönyv 1., 1980.
26. Андреева, И.: К вопросу о функционирование форм овелительного наклонения. Л. 1973
27. Арутюнова, Н.: Предложение и его смысл. М., 1976
28. Бельский, А.: Побудительная речь. Уч. зап.1. МГПИИЯ. т.4. 1953. 87-88
29. Бондарко, А.: Функциональная граматика. Л., 1984
30. Иванова К.: Начини на глаголното действие в съвременния български книжовен език. С. 1984
31. Лакова, М.: Семантична структура на видовете изказвания по комуникативно намерение. Български език, 11, 1990. № 4, 307-313
32. Ницолова, Р.: Прагматичем аспект на изречението в българския език. С, 1984
33. Пашов, П.: Практическа българска граматика. С. 1989.
34. Пашов П.: Граматика на съвременния български книжовен език т.3. Синтаксис. С,1983
35. Пенчев, П.: Интонационни контури на българското изречение С., 1980

36. Попов, К.: По някои основни въпроси на българския книжовен език. С, 1973.
37. Станков, В.: Модална употреба на българските глаголни времена. ИИБЕ., т.15., 1967
38. Стойков, Ст.: Българска диалектология. С., 1968.
39. Шендельс, Е.: Многозначност и синонимия в граматике. М. 1970.
40. Conrad, R.: Fragesätze als indirekte Sprechakte: Studia gramatika, XXII., 1984, 343-367

A korpuszt alkotó források jegyzéke

Jovkov, J.	Albena. (válogatott elbeszélések). Вр. 1980 ford. Karig Sára
Konsztantinov A.	Nihetetlen történetek. Вр. 1983, ford. Szondi Gy.
Móricz, Zs.	Légy jó mindhalálíg. Вр., 1982
Sánta, F.	Isten a szekéren. Вр. 1970
Vázov, I.	Iga alatt. Вр. 1950
Йовков, Й.	Избрани творби, С. 1975
Константинов, А.	Бай Ганьо. С. 1967
Мориц, Ж.	Бъди добър до смърт. С. 1983., превод: Г. Христозов, Г. Шоршич, Г. Илиева
Вазов, Иван	Под игото. С. 1988